

הערכת התפיסה המערכתית לחינוך ערכי

מרץ 2017 ■ אדר תשע"ז

ניהול ההערכה מטעם הראמ"ה:

ד"ר טל רז – מנהלת אגף סקרים והערכת פרויקטים, ראמ"ה
ד"ר דוד רטנר – מנהל תחום מחקר יישומי בחינוך, ראמ"ה

צוות ההערכה – קבוצת מישתנים:

נעמה בר-און – ראש צוות ההערכה

ד"ר תמר ליכט – הערכה ועריכה

ויויאן דיזנדרוק – הערכה

פרלה שניידר – הערכה

תוכן העניינים

עמ'	
4	תמצית מנהלים
6	רקע אודות התכנית
8	על ההערכה
11	ממצאים עיקריים
11	ממצאים ברובד הארגוני
17	תוצאות מסתמנות נתפסות
19	הערכת הקיימות
19	חסמים מרכזיים
22	המלצות
24	מטאפורות שמאפיינות את החינוך הערכי בבתי-הספר שבתכנית
27	נספחים

תמצית מנהלים

על התכנית:

התכנית לקידום תפיסה מערכתית לחינוך ערכי היא תכנית לשילוב ערכים באורח החיים הבית-ספרי באמצעות דרכי ההוראה, למידה חברתית ודרכי הערכה ומדידה. התכנית מיועדת לשלב ערכים בתחומי הדעת, בתחום החברתי ובתחום הרגשי. התפיסה החינוכית העומדת בבסיס התכנית דוגלת ביצירת קשר בין הידע הרחב והמעמיק שנרכש בתחומי הדעת לבין חינוך לערכים, למוסר ולמידות טובות. מטרת-העל של התכנית היא לפתח אצל התלמידים זהות לאור ערכי המורשת היהודית, הציונית, הישראלית וההומניסטית. התכנית החלה לפעול בשנת הלימודים תשע"ב, ונכון לשנת תשע"ד היא פועלת בכ-70 בתי-ספר על-יסודיים בכל המחוזות.

על ההערכה: הערכה איכותנית (מחקר גישוש) של שלב הפיילוט של הפרויקט.

ההערכה התבקשה לזהות את הפוטנציאל הטמון בתכנית, את האופן בו היא מתורגמת בבתי-הספר ואת הצרכים והקשיים המסתמנים. לשם כך בוצעה בשמונה בתי-ספר שהיה ידוע שמתקיים בהם תהליך שניתן ללמוד ממנו, הערכה איכותנית במתודולוגיה של שילוב כלים וגישות בהערכה תוך דגש על למידה מהצלחות.

ממצאים עיקריים:

- בשמונת בתי-הספר שבהם התבצעה ההערכה, המרואיינים רואים **חשיבות בקיום התכנית** הגם שעוד קודם לתכנית היה לחינוך הערכי מקום מרכזי בבתי-הספר.
- מסתמנת **היתכנות ליישום התכנית ולהפקת תועלות למורים ולתלמידים המשתתפים בה**. המטרות הנתפסות של התכנית בבתי-הספר השונים עולות בקנה אחד עם המטרות והיעדים הרשמיים של התכנית.
- יישום התכנית נע על הרצף שבין עבודת הכנה התחלתית של צוות המורים באמצעות השתלמות בית-ספרית והכנת תכנית עבודה שטרם יושמה בפועל, לבין 'סחיפת' כל צוות המורים בבית-הספר ויישום התכנית בכל השיעורים ובכל המקצועות.
- תרומות מסתמנות נתפסות של התכנית:
 - בכל בתי-הספר זימנה התכנית שיח בחדר המורים בנושא ערכים שעורר בצוות המורים עניין ביישום התכנית, והיו שדיווחו כי התכנית עוררה בצוות את תחושת הייעוד והשליחות שבתפקידם כמחנכים, ולהיכרות מעמיקה יותר עם חברי צוות המורים.
 - בכל בתי-הספר, למעט אחד, נבחר מספר מצומצם של ערכים מובילים שבהם הוא התמקד. הערכים שבחרו בתי-הספר "מתכתבים" עם ערכים אחרים של בתי-הספר ושולבו בהצלחה בעשייה הבית-ספרית. ניכר כי נבחרו ערכים שאינם מבטאים קונפליקט ושלא יקשו על המורים בחדר המורים או בקהילה. בבתי-

- ספר פריפריאליים נבחרו ערכים מתוך כוונה להשתמש בהם לפתרון בעיות שונות של התלמידים בבית-הספר. על אף העשייה הערכית הקיימת כבר ברוב בתי הספר, חשים הצוותים כי לתכנית ערך מוסף.
 - מסתמן שחל שיפור בעניין של התלמידים בתחום הערכי ובכלל זה שיפור ברמת ההמשגה והשיום של היבטים ערכיים.
 - במגבלות היקף ההערכה המצומצמת שבוצעה ניתן לומר בזהירות כי מסתמנת אפשרות להשגת מרבית יעדי התכנית, אך נדרשת עבודה עמוקה של בירור ערכי בקרב המורים והתלמידים להשגת מטרת-העל.
 - ההערכה זיהתה מספר חסמים ביישום התכנית שמקורם בתכניות הלימוד, בכישורי המורים, בהכשרת הצוותים, בתקציבים ובהתנגדויות:
1. הידע והמיומנויות החסרות למורים

- היעדר כישורים, ידע ומיומנויות של רבים מהמורים להעביר שיעורים ערכיים משולבי דיסציפלינה.
- היעדר כלים למשוב, לבקרה ולהערכה שיאפשרו להעריך את השפעת התכנית על התלמידים.
- צורך בליווי רחב יותר של הפיקוח הדיסציפלינארי.

2. אילוצי זמן ותקציב

- קושי להפעיל את התכנית בכיתות הגבוהות הניגשות לבחינות הבגרות.
- היעדר משאבי זמן במסגרת תכנית הלימודים ומול ריבוי תכניות מתחרות.
- חסר מימון לפעילויות ייחודיות, ובחלק מבת-הספר היעדר תקציב לשיקוף חזותי של ערכי בית-הספר.

3. קשיים הנוגעים לשינוי עמדות ותפיסות

- יכולת בתי-הספר לבחור ערכים שמזמנים חשיבה ערכית משמעותית ובהם גם ערכים שמבטאים קונפליקט.
- התנגדויות של קבוצות מסוימות בצוות המורים - קושי להפעיל את התכנית בקרב מורים שפחות "מתחברים" אליה, למשל: מורים למדעים ומתמטיקה.
- חשש של חלק מהמורים משינוי, מהצורך לבנות מערכי שיעור חדשים, לצאת מהמקום הנוח והמוכר של הוראה דיסציפלינארית ומריבוי תכניות בבית-הספר.
- היקף הדיאלוג והשיתוף עם תכניות המשרד האחרות העוסקות בתחומים דומים.
- מסתמנת שאלה לגבי השפעת התכנית בטווח הרחב, אם התכנית תמשיך לפעול בהיקף מצומצם בבתי-ספר וכן ביחס לבתי-ספר שאינם מגויסים מראש לרעיון.

רקע אודות התכנית

התכנית לקידום תפיסה מערכתית לחינוך ערכי היא תכנית לשילוב ערכים באורח החיים הבית-ספרי באמצעות דרכי ההוראה, למידה חברתית ודרכי הערכה ומדידה. התפיסה החינוכית העומדת בבסיס התכנית דוגלת ביצירת קשר בין הידע הרחב והמעמיק שנרכש בתחומי הדעת לבין חינוך לערכים, למוסר ולמידות טובות. תפיסה זו תואמת את תפיסת ה"למידה המשמעותית" - למידה המזמנת חווית למידה קוגניטיבית, חברתית ורגשית, אשר מתקיימים בה שלושה תנאים בו זמנית: הקניית ערך ללומד ולחברה, מעורבות הלומד והמלמד בלמידה ורלוונטיות ללומד. התכנית מבקשת להקנות לתלמידים כלים שיאפשרו להם להתמודד עם חופש הבחירה וללמד אותם להפעיל שיקול דעת ערכי במטרה לפתח אותם להיות בוגרים מוסריים ואזרחים התורמים לעצמם ולארצם¹.

מטרות התכנית ויעדיה²:

מטרת-העל של התכנית היא פיתוח זהות לאור ערכי המורשת היהודית, הציונית, הישראלית וההומניסטית.

מטרות המשנה של התכנית ויעדיה הם:

1. קידום התפיסה שלפיה כל מורה הוא איש חינוך;
2. טיפוח תרבות ארגונית המקדמת חינוך ערכי בבתי-הספר;
3. בניית תכנית מערכתית לחינוך ערכי שתשלב שיח ערכי בהוראת תחומי הדעת, בשעת חינוך ובאורח החיים הבית-ספרי;
4. קידום מעורבות חברתית והתנסות פעילה במסגרת בית-הספר והקהילה תוך יצירת קשר ורצף של אחריות חינוכית בין בית-הספר למסגרות בקהילה.

מהות התכנית

התכנית לקידום תפיסה מערכתית לחינוך ערכי היא תכנית לשילוב ערכים באורח החיים הבית-ספרי באמצעות דרכי ההוראה, באמצעות למידה חברתית ובאמצעות דרכי הערכה ומדידה. לפני הפעלת התכנית בבית-ספר נדרש כל מורה לערוך בירור ערכים אישי, ולאחריו נדרש קיום של שיח ערכי מתמשך של צוות המורים. רק לאחר מכן אפשר ליצור תכנית בית-ספרית להובלת השיח הערכי בקהילת בית-הספר - בהוראה בתחומי הדעת ובתכניות חינוכיות וחברתיות.

תהליך מומלץ ליישום התכנית בבתי-הספר כולל:

- **הקמת ועדה אינטגרטיבית.**
- **קיום שיח ערכי לאורך השנה של הצוות החינוכי הכולל בירור ערכי ובחירת ערכים מובילים.**

¹ מובילים ערכים, משרד החינוך, עמ' 7.
² מובילים ערכים, משרד החינוך, עמ' 11.

- **שילוב ערכים בתחומי הדעת השונים** (בשני תחומי דעת לפחות בשנה הראשונה).
- **כתיבת מערכי שיעורים המשלבים ערכים**, והעברת מערכים אלו ומערכים שקיימים זה מכבר בכיתה באמצעות דרכי הוראה משתפות (שאינן פרונטאליות).
- **תיעוד התהליך, קיום משוב והערכה.**

התכנית החלה בשנת הלימודים תשע"ב, ונכון לשנת תשע"ד היא פועלת בכ-70 בתי-ספר על-יסודיים בכל המחוזות. התכנית כוללת:

1. הכשרת מנחים מכל המחוזות בקורס בן 60 שעות להדרכה בבת-הספר;
2. הדרכה לבית-הספר הניתנת על ידי מנחה;
3. 1 ש"ש לבתי-ספר על-יסודיים לרכז התכנית;
4. חוברת תכנית הכוללת מיפוי ערכים לפי תחומי דעת ודוגמאות למערכי שיעור באשכול רוח וחברה;
5. ליווי של מדריכים מטעם מפמ"רים.

על ההערכה

ההערכה הינה הערכה איכותנית (מחקר גישוש) של שלב הפיילוט של התכנית. ההערכה התבצעה בעיקר בקרב מובילים במערכת ובבתי-הספר במטרה לזהות את הפוטנציאל הטמון בתכנית, את האופן בו היא מתורגמת בכל אחד מבתי-הספר, ואת הצרכים והקשיים המסתמנים. ראיונות עומק בוצעו בקרב מנהלים ורכזי התכנית בשמונה בתי-ספר שבהם התקיים תהליך שניתן ללמוד ממנו (למידה מהצלחות) ושמייצגים מחוזות שונים, מגזרים שונים, מתכונות התיישבות שונות וותק שונה בתכנית (שנה ראשונה או שנייה).

השיטה

המתודולוגיה שנבחרה לביצוע ההערכה מאופיינת בשילוב כלים וגישות בהערכה (Greene, (Mix-Methods), Caracelli & Graham, 1989), ושילוב נקודות הראות של בעלי העניין השונים מתוך הבנה שגישת עבודה בודדת לא יכולה לתת מענה להתמודדות עם פרויקטים כה מורכבים³.
העקרונות המרכזיים בהערכה הם: שימושיות (Utilization focused Evaluation), עיצוב, שיתופיות, למידה מהצלחות, והערכת הקיימות (sustainability).
מתכונת העבודה המרכזית: ראיונות עומק שבהם מתבקשים המרואיינים לפרט ולמפות את הקיים תוך מתן דוגמאות.

שאלות ההערכה:

השאלות שההערכה ביקשה לבחון הן:

- א. מהן המטרות הנתפסות של התכנית בבתי-הספר השונים?
- ב. מהו מודל הפעולה של התכנית בתוך בית-הספר ומהם מנגוני הפעלה של התכנית בתוך בית-הספר?
 - = מה היה תהליך הבירור הערכי שהפעיל בית-הספר?
 - = מה היו הערכים שנבחרו בתהליך?
 - = האם יש ועדה אינטגרטיבית ליישום התכנית? מה מתכונת פעולתה?
 - = מי מצוות בית-הספר שותף בפועל לעשייה?
 - = האם יש מדדי הצלחה? מהם?

³ Greene J.C., Caracelli, V. J. and Graham, W. F. (1989). Toward a Conceptual Framework for Mixed-Method Evaluation Designs, Educational Evaluation and Policy Analysis

ג. מהם המסרים, הנחות העבודה ותפיסות העולם של בית-הספר ביחס לערך שנבחר? עד כמה מקבלים המרואיינים את המודל שמציעה התכנית ומסכימים אתו? עד כמה הם שבעי רצון מהמודל שנוצר בבית-ספרם?

ד. מה מתרחש בפועל בבתי-הספר שבהם פועלת התכנית?

= האם נבנתה תכנית עבודה? מה היא כוללת?

= באילו שכבות גיל, מקצועות ותכניות לימוד היא מיושמת? כיצד היא משולבת בתכנית הלימודים ובתחומים חברתיים, קהילתיים, ייעוציים?

ה. הכשרות מורים וליווי: האם השתלמו בהשתלמות המשותפת לבתי-הספר? האם קיימו או עתידים לקיים השתלמות בית-ספרית בשנה הבאה? האם נעזרו במדריכי התכנית? במדרכי מפמ"ר? אם כן, לאילו צרכים?

ו. באיזו מידה משתלבת התכנית לחינוך ערכי ביעד של "למידה משמעותית"? עד כמה תהליכי הלימוד הם משמעותיים, רלוונטיים ומקוריים?

ז. איך מתחברת התכנית לתכניות נוספות בבית-הספר?

ח. מה נעשה בבתי-הספר השונים לנוכח משתני הרקע ומאפיינים אחרים של בתי-הספר?

ט. אילו מאפיינים מקדמים את יישום התכנית ואילו מפריעים ליישומה?

י. מהו מודל התכנית מעבר לבתי-הספר: דמיון, שוני?

יא. עד כמה חשים בתי-הספר שיש להם די כלים ליישם את התכנית ושהם מקבלים סיוע מבחוץ במידת הצורך? מה חסר להם בהיבטים הללו?

יב. הישגים וחסמים בהפעלת התכנית. תוצרים מסתמנים:

1. עמדות ושביעות רצון: מידת שביעות הרצון מהתכנית. האם היא נחוצה? האם היא תורמת? במה

יותר? במה פחות? האם חסר דבר מה בתכניות הכתובות ובהכשרות? מה?

2. אילו תוצאות מסתמנות ברמת המורים?

3. אילו תוצאות מסתמנות ברמת התלמידים?

4. באיזו מידה חודרת התפיסה של החינוך הערכי למעגלים שונים של העשייה הלימודית והחינוכית

בביה"ס? עד כמה נכנסו הערכים הנבחרים אל תוכני הלימוד, אל פעילויות חינוכיות ערכיות, אל

פעילויות חברתיות, ואל פעילויות המעורבות?

5. האם התפיסה הערכית נמצאת בהלימה לחזון הבית-ספרי?

מגבלות ההערכה:

ההערכה הינה, כאמור, הערכה איכותנית והתבססה על שמונה מקרים – שמונה בתי-ספר שנבחרו מתוך בתי-הספר שמשותפים בתכנית על פי בחירתם הם. במסגרת זו רואיינו רק רכזים ומנהלים בנוסף על מעט בעלי

תפקידים במטה. מתכונת ההערכה לא כללה בשלב ראשוני זה תצפיות או ראיונות עם מורים ותלמידים, ועל כן היא מצומצמת בהיקפה. מטבע הדברים הערכה זו, שהיא בעיקרה "למידה מהצלחות", לא יכלה לבחון את התחולה ואת ההשפעות הממשיות של התכנית, אלא לתת מידע ביחס לאופן שבו נתפסות מטרות התכנית בבתי-הספר ואיך הן ממומשות באופן הצהרתי. כן ניתן ללמוד על חסמים ופוטנציאל ההצלחה של התכנית. עם זאת לא ניתן להניח שתמונה דומה תשתקף בבתי-ספר אחרים.

בחירת בתי-הספר - מקורות המידע האיכותני

בחירת בתי-הספר לתכנית נעשתה כך שייצגו מחוזות שונים, מגזרים שונים, מתכונות התיישבות שונות, וותק שונה בתכנית (שנה ראשונה או שנייה), פריפריה כמו גם מרכז. לא נבחרו בתי-ספר דתיים שבהם מתכונת העבודה שונה ממילא. עם זאת הבחירה לא הייתה מקרית. **נבחרו בתי-ספר שבהם היה ידוע שיש תהליך שניתן ללמוד ממנו** (למידה מהצלחות).

ראיונות עומק בוצעו בקרב מנהלים ורכזי התכנית בשמונה בתי-ספר ברחבי הארץ שמאפייניהם מפורטים בטבלה מספר 1 להלן, כאשר בבית-ספר אחד רואיינה רכזת התכנית וארבעת חברי ועדת ההיגוי שלה.

טבלה מספר 1: בתי-הספר שנבחרו להערכה (מדרום לצפון)

מספור ⁴	מחוז	ישוב	בית-הספר	מאפיין: מגזר/זרם חינוכי*	שנה בפרויקט
א'	דרום	עיר גדולה	מקיף – שש שנתי - צומח	יהודי/ממלכתי	א'
ב'	ירושלים	עיר גדולה	מקיף – שש שנתי	יהודי/ממלכתי	ב'
ג'	מרכז	עיר גדולה	מקיף – שש שנתי	יהודי/ממלכתי	א'
ה'	ת"א	עיר גדולה	מקיף – שש שנתי	יהודי/ממלכתי	ב'
ד'	התיישבותי	מועצה אזורית	מקיף – שש שנתי	יהודי/ממלכתי/התיישבותי	ב'
ו'	חיפה	עיר גדולה	שש שנתי – קצה הרצף	יהודי/ממלכתי	ב'
ז'	צפון	עיר קטנה	מקיף - תלת שנתי – חט"ע	יהודי/ממלכתי	ב'
ח'	צפון	כפר גדול	מקיף – שש שנתי	ערבי	ב'

* כל בתי-הספר היהודיים הם ממלכתיים (לא שולבו בהערכה בתי-ספר של החינוך הממלכתי – דתי).

בנוסף, רואיינו ארבעה בעלי עניין בתכנית ממנהל חברה ונוער ומהמזכירות הפדגוגית במשרד החינוך.

⁴ שמות בתי-הספר שמורים במינהל חברה ונוער ובראמ"ה.

ממצאים עיקריים

ממצאים ברובד הארגוני

ההצטרפות לתכנית: ההצטרפות לתכנית בשמונת בתי-הספר שבהם התבצעה ההערכה הייתה וולונטרית: מנהלים שנחשפו לתכנית, בחרו להשתתף בה. בכל בתי-הספר הללו היו מוכנות והתנסות קודמת בטיפוח משמעותי של החינוך הערכי, ועל כן התכנית "נפלה על קרקע בשלה" מבחינה רעיונית.

עמדות כלפי התכנית: בבתי-ספר אלו התקבלה התכנית בחיוב ולעתים אף בהתלהבות רבה, על אף שהעיסוק בערכים, לדברי המנהלים והרכזים, התקיים בבתי-הספר עוד קודם לתכנית. לדוגמה, באחד מבתי-הספר ציין המנהל כי "כתלמיד בבית-הספר הזה, צמחתי על ערכי בית-הספר". כוונתו הייתה להראות שלבית-הספר יש ותק ארוך שנים של חינוך ערכי וחברתי שלעתים כלל גם עידוד להתנדבות. רוב המרואיינים בבתי-הספר מבטאים **הסכמה עם רציונל התכנית** אשר מכון לעשייה מערכתית ומובנית לשם הטמעת ערכים נבחרים בכל הרבדים והתחומים של העשייה הבית-ספרית, תוך הירתמות של כל המורים למלאכה החינוכית.

כיוון שכך, הערכים שנבחרו לתכנית בבתי-הספר "מתכתבים" עם ערכים אחרים של בתי-הספר, למשל: בית-ספר שחרת על דגלו "להילחם בתרבות המגיע לי" בחר ערך של כבוד האדם, ובית-ספר שבו על חולצת בית-הספר טבועה מזה שנים הסיסמה: "תן כבוד לזולת", בחר להתמקד בערך "כבוד האחר".

על אף זיקתם המוקדמת של צוותי בתי-הספר שבהם בוצעה הערכה לתכנית לעיסוק בערכים, הם מכירים בחשיבותה של התכנית משום שלדעתם היא מסייעת בהצבת העשייה הערכית במרכז, מספקת הכשרה לרכזות, ואף יוצרת מנגנון בקרה שמבטיח עיסוק שוטף בערכים, כפי שעולה מדברי המרואיינים: "אנחנו חשבנו כל הזמן שאנחנו עושים ערכים. אבל לפני כמה שנים, בשיחות מיקוד שקיימנו עם התלמידים, הם טענו שאין בבית-הספר הזה חשיבות לערכים, אלא רק לציונים. היו לנו שיעורי התנדבות גבוהים מאוד, השתתפות בתנועות נוער ואחוז גיוס גבוה ביותר. אך המורים והתלמידים לא ראו את זה. אז רצינו להציב את הערכים, העשייה הערכית, במרכז, גם מבחינת השיום וההמללה"; "העיסוק הערכי הוא עמוד האש שלנו, לא לסטות לטובת השוטף, עצם העובדה שיש מפגשים זה מפקס אותי, סוג של הערכה מעצבת".

בפיתוח תכניות חינוך ערכי סומכים רוב המרואיינים על יכולותיהם הפנימיות והם אינם זקוקים לצורך כך למנגנון התכנית. הם זקוקים למנגנון התכנית לצורך יצירת הכוונה ובקרה. מדברי מרואיינת: "התכנית נחוצה לנו, למרות שאנחנו יכולים לעשות את הדברים בעצמנו. כי אם אין דגש, גם חיצוני, על עניין החינוך הערכי, אמירה שזה משהו חשוב, הדברים פחות קורים".

המטרות הנתפסות של התכנית בבתי-הספר השונים עולות בקנה אחד עם המטרות והיעדים הרשמיים של התכנית: הטמעת ערכים בכל תחומי העשייה הבית-ספרית, כל מורה הוא גם מחנך, ולמידה משמעותית/חיבור התלמידים ללימודיהם. במרבית בתי-הספר רואים את התכנית **כתומכת או כנגזרת מהלימוד המשמעותית** ובחלקם משמשים המושגים "חינוך ערכי" ו"לימוד משמעותית" באופן לא מובחן. מדברי מנהלת: "הטמעת ערכים בנושא הוא היינו הך ללימוד משמעותית".

בבתי-ספר שונים יש דגשים שונים (מיקוד בהיבטים תהליכיים של היקף יישום התכנית, לעומת מיקוד בתוצרים), ובמקרים אחדים נמצאו הבדלים בין הדגשים של המנהלת לרכזת באותו בית-ספר – כאשר המנהלת מדגישה את ההיבט של הטמעת ערכים בתכנית הלימודים, והרכזת – יעד ברמת הבוגר⁵. בתי ספר שונים הדגישו את ההיבטים של שיום ערכי – היכולת לתת שם לערך ולהמלייל אותו עוזרת בהטמעת הערכים. מדברי מובילי התכנית: "חשוב לציין: אנחנו עשינו את זה (התכנית הקיימת לחינוך ערכי) גם קודם אך מה שהשתנה זה השיום, השיום מאפשר לילדים לזכור את העשייה הערכית ולהפנים את הערך". כן עלו היבטים של ערכים כמאפשרים חיבור משמעותי של הלומד לתכנים הנלמדים. בבית ספר אחד נתפסת מטרת התכנית בעיני המובילים כשיפור פני החברה.

מדברי המנהלות והרכזות:

"התכנית עוזרת לנו להציב את הערכים באופן גלוי יותר בפני מורים ותלמידים" (מנהלת בית ספר, מגזר התיישבותי).

"מטרת התכנית עבורנו היא לבנות לתלמידים את הערך העצמי ואת ערך החברה" (רכזת, מחוז צפון).

"שילוב ערכים בכל מקצועות הלימוד- לא רק מחנך מקנה ערכים" (מנהלת, מחוז ת"א).

"הערך הגדול בכך הוא הדיון בערכים" (מנהלת, מחוז דרום).

"כשילד ייצא מביה"ס הוא ייצא אזרח תורם ונותן" (מובילים, מחוז דרום).

תחולה והיקף: בכל בתי-הספר שנבחרו להערכה יש יישום המותאם לשלב של התכנית. בשבעה מתוך שמונת בתי-הספר התקיים יישום בכיתות כבר בשנה זו. יישום התכנית נע על הרצף שבין עבודת הכנה התחלתית שמבצע צוות המורים הכוללת השתלמות בית-ספרית והכנת תכנית עבודה שטרם יושמה בפועל, לבין 'סחיפת' כל צוות המורים בבית-הספר ויישום התכנית בכל השיעורים ובכל המקצועות⁶.

קיום מערך לתיעוד היישום מדווח כחסר במרבית בתי-הספר: במספר בתי-ספר בוצעו מהלכים חלקיים של תיעוד, למשל: תכניות העבודה נכתבו באופן מסודר או בוצע איגום התכניות המיושמות במקצועות השונים, אולם לרוב נמצא חוסר בתיעוד שיטתי ומקיף, אין בדרך כלל מסד נתונים שיטתי עם חובת דיווח ברורה. לרוב מיוחס

⁵ לפירוט המטרות הנתפסות של התכנית ולהבדלים בדגשים בין מנהלת לרכזת, ראו נספח מספר 1.

⁶ לאופני יישום התכנית בבתי-הספר ראו נספח מספר 6.

הביצוע החלקי להיעדר שעות ולשינויים המתרחשים לאורך השנה, רובם שינויים רצויים הנובעים מיוזמות כאלה ואחרות של אנשי צוות שונים.

תהליך היישום בבתי-הספר: ממצאי ההערכה מלמדים כי למנהלי בתי הספר יש תפקיד מרכזי בחשיפת התכנית בפני צוות בית הספר ובגיוסו להיות שותף בקבלת ההחלטות. במרבית בתי הספר נעשה ניסיון ליישם את התכנית בהתאם להנחיות משרד החינוך כפי שהן מופיעות בחוברת "מובילים ערכים". צוותי המורים בבתי הספר נחשפו לתכנית על ידי המנהלים, ובכל בתי-הספר, למעט אחד, הוקמה ועדה אינטגרטיבית בראשות רכז חינוך חברתי שהחלה ביישום התכנית בבית-הספר⁷. בבית-ספר אחד התבצע שילוב הערכים במקצועות העיוניים בהנחיית הרכזת הפדגוגית של בית-הספר בטרם הכניסה לתכנית. ברוב בתי-הספר השתתף לפחות איש צוות אחד (על פי רוב, רכזת החינוך החברתי שריכזה את התכנית) בהשתלמות מחוזית או בהשתלמות אחרת הקשורה לנושא⁸.

הרכזים שרואיינו תופסים את ההשתלמות שעברו **כתורמת** בכך שהיא:

- מקנה כלים לעבודה מערכתית בנושא הערכי. ההשתלמות סייעה לרכזים לעבוד באופן יותר מתוכנן ופחות אינטואיטיבי בבתי הספר ובשילוב הפעילויות על-פי המיקוד הערכי ולא באופן אקלקטי.
 - עוזרת לעשות סדר בדברים – למיין, לבחור, להכיר הגדרות שונות.
 - עוזרת לעבוד בבתי הספר על שיום ומיפוי של הערכים הנלמדים.
- נציין כי ממצאים אלו משקפים את תפיסות המרואיינים, והם אינם מהווים ממצא של בדיקה אפקטיבית. בשישה מתוך שמונת בתי-הספר התקיימו מתכונות שונות של השתלמויות פנים בית-ספריות להטמעת התכנית בקרב קבוצות המורים.

ברוב בתי הספר זיהתה ההערכה מנגנונים בית-ספריים שהוקמו לצורך תמיכה בתכנית:

- בשבעה בתי ספר נבנתה **תכנית לפיתוח מקצועי** של המורים שכללה **בירור ערכי על-ידי הצוות** החינוכי, **בחירת ערכים** המהווים את החזון ואת הבסיס להפעלת התכנית בבית הספר **והקניית מיומנויות** ליישום התכנית.
- בשלושה בתי ספר דווח על **תכנון תשתית ארגונית** שמתבטאת בשעות במערכת, לצורך קבלת הדרכה ולהפעלת התכנית.
- בשלושה בתי ספר דווח על **קיום מערך לתיעוד היישום**. בבית ספר אחד התחילו בבניית כלים להערכת השפעת התכנית על התלמידים. בבית ספר אחר מבצעים חברי הוועדה האינטגרטיבית ניטור של התקדמות התכנית ומתכננים את השלב הבא, ובבית ספר אחר עסקו בהפקת לקחים ובשיפור הטמעת התכנית בקרב צוות בית הספר. **בבית ספר נוסף דווח שהוועדה המצומצמת משמשת צוות בקרה ליישום התכנית.**

⁷ לפירוט המסגרות הארגוניות שהוקמו בבתי-הספר ליישום התכנית, ראו נספח מספר 3.

⁸ לפירוט ההשתלמויות השונות שבהן השתתפו נציגי בתי-הספר השונים כחלק מיישום התכנית, ראו נספח מספר 2.

• בבית ספר אחד דווח על ביצוע מיפוי פעילויות החינוך הערכי הקיימות ממילא בבית הספר כדי לתכלל אותן במסגרת התכנית והערכים שנבחרו.

• בבית ספר אחד דווח על שילוב דיסציפלינארי בין מורים – למשל מורה לאמנות ויועצת.

נמצאו מודלים שונים מאוד של מעורבות הפיקוח והליווי⁹ שכללו: ליווי מפמ"ר, עבודה בכוחות פנימיים, ליווי של המפקחת לחינוך ערכי, ליווי של מדריכה ארצית, מנחה מחוזית, מינהל חברה ונוער, מדריכי התכנית (כל אחד מהמודלים הופעל בבית ספר בודד או שניים).

בהתאם לרוח התכנית, מוקד היישום בשלב זה בכל בתי-הספר הוא בראש ובראשונה בחינוך הפורמאלי במקצועות הרוח, החברה, ושפות, למעט בית-ספר אחד שבו מיושמת התכנית בכל המקצועות פרט לאלקטרוניקה¹⁰. לרוב, בחירת המקצועות שבהם מתמקד היישום בשלב זה מונחית על ידי נכונות הצוות המקצועי להירתם לתכנית.

תהליך הבירור הערכי בחדר המורים: תהליך של בירור ערכי בקרב צוות המורים התקיים כחלק מהתכנית רק בחמישה בתי-ספר¹¹. עם זאת, בכל בתי-הספר זימנה התכנית שיח בנושא ערכים בחדר המורים. השיח ותהליך הבירור הערכי עוררו בצוות המורים עניין ביישום התכנית: "הדבר הכי משמעותי אולי שהתרחש בבית-הספר עד כה הוא הבירור הערכי. זה הקפיץ את רמת המודעות והדין הערכי בבית-הספר בכמה רמות"; "...את לא מבינה איזה דיונים אידיאולוגים יש בבית-הספר. לא שלא עשינו את זה אך זה היה טריגר להעמיק וללמוד ולדבר ערכים. ואנו בעיצומו של התהליך שמזמן המון שיח".

תהליך הבירור הערכי התקיים בעומקים שונים. היו בתי-ספר שבהם שאלו **שאלות יסוד**, כמו: 'למה בכלל בחרתי להיות מורה?' והמשיכו לעיסוק בערכים יישומיים ללומדים. והיו בתי-ספר שבהם שאלו: **אילו מבין הערכים שמנחים את חיי המורים חשוב שינחו את העשייה הבית-ספרית?**

בחלק מבתי-הספר דווח כי התכנית עוררה בצוות את תחושת הייעוד והשליחות שטמונה בתפקידם **כמחנכים**, ותרמה להיכרות מעמיקה יותר עם חברי צוות המורים.

תהליך בחירת הערכים: בבתי הספר שנדגמו זיהתה ההערכה שלושה מודלים של תהליך בחירת הערכים.

א. בחירת ערכים **בפורום מצומצם** של ועדת ההיגוי אשר מאוחר יותר שיתפה את כל צוות בית הספר אשר אשרר את הערכים שנבחרו.

ב. קיום **מיקוד ערכי** בקרב הצוותים הפדגוגיים שגיבשו דעה שהובאה להחלטת ההנהלה.

⁹ ראו נספח מספר 2.

¹⁰ ראו נספח מספר 6.

¹¹ לפירוט תהליכי הבירור הערכי שנעשו בבתי-הספר, ראו נספח מספר 3.

ג. בחירת הערכים נעשתה לאחר שכל השותפים בצוות ההנהלה והמחנכים ערכו בירור ערכי.

מיקוד בערכים: בכל בתי-הספר, למעט אחד, נבחר מספר מצומצם של ערכים מובילים שבהם התמקד בית-הספר¹². הערכים שנבחרו - מנהיגות, שוויון, סובלנות, נתינה/התנדבות, כבוד הדדי/כבוד האדם, מצוינות כדרך חיים, אהבת הארץ, יושר ודרך ארץ, בניית חלום אישי/תמונת עתיד, אחריות אישית, קבלת האחר - נמצאים בהלימה עם החזון של כל אחד מבתי-הספר. בבית-ספר אחד בחרו לעבוד עם בנק ערכים משום שצוות בית-הספר רצה ליישם את התכנית בכל התחומים והמקצועות. שימוש בבנק הערכים אפשר לכל מורה למצוא ערך שיש לו נגיעה לנושא השיעור שאותו לימד. לדבריהם: "כל מקצוע מזמן ערכים אחרים וכל שנה זה תלוי בתכנית הלימודים".

עם זאת ניכר כי נבחרו ערכים שאינם מבטאים קונפליקט ושלא יצרו קושי למורים בחדר המורים או בקהילה. רק בבית-ספר אחד דווח כי נבחרו ערכים שונים מאלו שקהילת ההורים הייתה בוחרת. כיוון שאלו היו התבחינים לבחירה, לא עוררה בחירת הערכים מתחים מיוחדים. גם הערכים שנבחרו יכולים היו לחולל מורכבות ערכית, אך בתי-הספר לא הגיעו למצבים אלה. נמצא הבדל בערכים בין בתי-ספר המשרתים אוכלוסיות חזקות לבין הערכים שבחרו בתי-ספר שמשרתים אוכלוסיות פריפריאליות (פריפריה גיאוגרפית, חברתית, ולאומית) כשבאחרונים, שהיוו מיעוט (3 מתוך 8 בתי-ספר), נבחרו ערכים שבאו לתת מענה לבעיה או לחוסר הקיים בבית-הספר, לדוגמה: בבית-ספר שאוכלוסייתו מורכבת מנוער בסיכון שנפלט ממסגרות "נורמטיביות" ושמאופיין בהיעדר משמעת, קבלת סמכות ותמונת עתיד בעייתית, התמקדה התכנית סביב ערכים של אחריות אישית ובניית חלום אישי.

המתרחש בפועל בבתי הספר בהם פועלת התכנית:

- כל בתי הספר יישמו את התכנית בשנת תשע"ד, כשבאחד מהם היישום הוא במתכונת מצומצמת (פיילוט). בחלק מבתי הספר החלו ביישום התכנית כבר בשנת תשע"ג.
- חטיבת גיל: בבתי הספר השש-שנתיים היישום המרבי הוא בחט"ב כנראה בשל לחץ הבגרויות והמרוץ שקיים בחטיבה העליונה אחרי "הספק החומר". עם זאת, נמצאו גם שילובים בחטיבה העליונה.
- היקף היישום בפועל (והמתוכנן להמשך) במקצועות הפורמאליים משתנה מאוד בין בתי הספר. היישום נע בין 2-3 שיעורים בשני מקצועות לימוד פורמאליים בשנה בכל שכבות הגיל (מתוכנן בבית ספר ממחוז מרכז), ל-6 5 שיעורים בשני מקצועות לימוד פורמאליים (בשכבה ט' בבית ספר ממחוז תל אביב), לבין תכנית אינטגרטיבית המשלבת יישום בארבעה תחומי לימוד (בשכבות י'-י"ב בתיכון ממחוז צפון). בית ספר אחד דיווח על יישום נרחב בכל המקצועות.

¹² לפירוט הערכים שנבחרו בכל בית-ספר, ראו נספח מספר 4 ונספח מספר 5.

• **מתכונות הלימוד הרווחות:** התקיימו דיונים סביב דילמות ערכיות וניתוח טקסטים בעלי אופי ערכי. לדוגמה: באחד מבתי הספר למדו התלמידים בשיעור ספרות שנערך ביום הזיכרון לרצח רבין, סיפור על דילמה מוסרית העולה במסגרת חברות בין שני חברים. שני החברים ניצבים מול בחירה בין נאמנות לחוק לנאמנות לחברם. המורים קשרו בין הסיפור הזה והדילמה שבמרכזו, לבין הדמות של מרגלית הר-שפי ותפקידה ברצח של יצחק רבין. בנוסף לכך, ערכו המורים דיון על חופש הביטוי וגבולותיו, על דמוקרטיה, על פלורליזם, ועל שמירה על החוק כערך עליון.

• **בהתאם לרוח התכנית בכל בתי הספר, למעט אחד, מוקד היישום בשלב זה הוא בראש ובראשונה בחינוך הפורמאלי ובמקצועות הרוח, החברה, ושפות¹³.** לרוב מונחית בחירת המקצועות שבהם מתמקד היישום בשלב זה על ידי נכונות הצוות המקצועי להירתם לתכנית.

• **אופי הדיסציפלינה: רוב השילובים של החינוך הערכי עד כה הם, כאמור, במקצועות מדעי הרוח והחברה.** לרוב, שילוב התכנית במקצועות המדע והמתמטיקה נתפס כיותר מאולץ, וגם כיותר מאתגר בשל חוסר שיתוף פעולה מצד המורים. עם זאת דווח באחד מבתי הספר על שילוב של הערך "כבוד האדם" במסגרת לימוד הנושא של גנטיקה בשכבה ט'. רק בבית ספר אחד דווח על שילוב מלא של התכנית בכל השיעורים ובכל המקצועות (כולל חינוך גופני וכישורי חיים) למעט אלקטרוניקה. הדבר התאפשר, בין היתר, מכיוון שבבית הספר בחרו לעבוד עם בנק ערכים ולא עם מספר מצומצם של ערכים. מודל זה של בנק ערכים אפשר דיון בערכים שונים בהתאם לתוכני השיעור. בנוסף השקיע צוות ההיגוי מאמצים ניכרים בגיוסו של צוות המורים כולו. הגיוס התבצע באמצעות סרטון שהדגים את יישום התכנית בשיעורים וקרא למורים להצטרף. בדרך זו הצליחו להלהיב את המורים ולסחוף אותם להשתתף בתכנית. זאת ועוד, צוות ההיגוי עבד בשיטתיות והכין תהליך עבודה לחדר המורים. "החשיפה הייתה במעגלים – מצוות היגוי לרכזי מקצוע ומשם למורים ואח"כ בחזרה". אחת מחברות ועדת ההיגוי הכינה למורים דף הנחיות ("שלד") להכנת שיעור המשלב עיסוק בערכים בתכנית הלימודים הרגילה, וכל רכזי המקצוע קיבלו משימה: להגיש ארבעה מערכי שיעור של למידה משמעותית תוך התייחסות לשלושה פרמטרים: ערכים, מעורבות ורלוונטיות (ע.מ.ר.). דף ההנחיות סייע גם ביצירת אחידות. מערכי השיעורים נאספו ורוכזו באוגדן. חלק מהמערכים אף הועלו לאינטרנט. בבית ספר אחר שולבו בתכנית גם צוותים שלא נרתמו בשנה זו ליישום מלא של התכנית. השילוב התבצע באמצעות "שיעור עצירה" שהתקיים בפתיחה לנושא "האחר הוא אני" ואחרי טקס הדלקת משואות. כל המורים קיבלו מערך שיעור "ערכי" מוכן והתבקשו להעבירו באותו יום ובאותה שעה בכיתה שבה לימדו. בנוסף על כך, ביום לזכרו של יצחק רבין התבקש כל מורה לשלב דיון ערכי הקשור לערכי בית הספר בהקשר של חומר הלימוד שהכיתה עסקה בו באותו יום.

• **רוב המנהלים והרכזים שרואיינו מדווחים שבתחום החברתי ובתחום של התנדבות ומעורבות בקהילה לא היו שינויים מהותיים בעקבות התכנית, אך הם סבורים שתחום זה משתלב היטב עם מה שהם עושים**

¹³ לפירוט, ראו נספח מספר 6.

במסגרת תכנית הלימודים בתחום הפורמאלי, ושכל התחומים יחד, החדש והקיים, מהווים מכלול אחד: "למרות שמוקד העשייה שלנו בתכנית היה עד כה בתחום של שילוב ערכים בלמידה הפורמאלית במקצועות, ושבתחום החברתי הדברים ברובם היו כבר בעבר ולא שינינו הרבה. בעקבות התכנית יש עכשיו מכלול יותר שלם של דיבור על ערכים ועשייה" (מנהלת, מגזר התיישבותי). דוגמה לעשייה "חדשה" בתחום החברתי הלא-פורמאלי שהתרחשה בעקבות התכנית: לדברי מובילות התכנית באחד מבתי הספר, שודרגו ההיבט של ההמללה והשיום של ערכי בית הספר בטיוולים, בספורים ובטקסים: אחרי טקס הדלקת משואות לציון יום העצמאות, לדוגמה, התקיימו שיחות בכל הכיתות בבית הספר על ערכי בית הספר אשר היוו את הבסיס לבחירת מדליקי המשואות בטקס הממלכתי, וניתחו את הערכים שמדליקי המשואות מייצגים.

תוצאות מסתמנות נתפסות:

כאמור, כל הכתוב בסעיף זה הוא בגדר תוצאות אפשרויות המסתמנות, והוא מבוסס על דיווחי המובילים בבית-הספר.

א. המרואיינים בכל בתי-הספר **שבעי רצון מהתכנית** וסבורים שהיא נחוצה להנעת התהליכים של העמקת החינוך הערכי. התכנית מעלה "אור בעיניים" בקרב הצוותים בניגוד לתכניות מסוימות אחרות.

ב. ברמת חדר המורים מדווח כי **תהליך הביורור הערכי 'עושה טוב' לחדר המורים**: הוא משדרג את השיח הערכי בחדר המורים, ומחזיר את המורים לשליחותם החינוכית. העיסוק בערכים במסגרת התכנית מאפשר למורים להתחבר עם עצמם ועם דברים שהם מאמינים בהם. התהליך מאפשר לבית-הספר לזהות עובדים ערכיים בתוכו או עשייה ערכית שלא הייתה ידועה להנהלה – "מורים שנחשבו קרים – לא ציפנו מהם, גילינו דברים מהממים" (מנהל בית ספר);

במספר מקרים צוין כי תהליך הביורור הערכי חשף מורים נוספים שמתעניינים, שרוצים או שיכולים להירתם לתחום החינוך הערכי וההנהלה לא הכירה אותם קודם. "חושף עשייה של מורים אחרים, עשייה שלא הכרנו".

ג. לתפיסת חלק מהמרואיינים **תהליך הביורור הערכי מעודד את החיבור הקיים בין בית-הספר לקהילה בגלל הקשר שבין עיסוק בערכים שמזמנת התכנית לבין נושאים כמעורבות חברתית, התנדבות ותרומה לחברה**.

ד. המרואיינים דיווחו על **שיפור שחל ברמת העניין שמגלים התלמידים בתחום הערכי** ובכלל זה שיפור ברמת ההמשגה של היבטים ערכיים בקרב התלמידים.

ה. לדעת המרואיינים התכנית תורמת **לעשיית סדר** בדברים, לשמירה על כך שהתחום לא יתמוסס בלחץ הבגרויות, ובמיוחד – לדיבור באותה שפה. התכנית מחדשת למרות העובדה שיש עיסוק קודם בתחום בבית הספר.

ו. תהליך הבירור הערכי שמתקיים בחדר המורים נתפס בעיני המרואיינים כמפחית התנגדויות עקב יצירת שותפות של המורים בתהליך.

את התוצאות המסתמנות היטיבה לבטא אחת הרכזות: "על פניו זו נראית דרך טובה לעבוד. זה יוצר עבודת צוות – סיעור מוחין – בדיקת הנושאים מנקודות מבט שונות... זה יוצר שיח ערכי כללי, אקלים בית-ספרי טוב, שיתוף פעולה, מחזק סובלנות, פלורליזם, זה מתחבר להעשרה הדדית".

מנגנון הפעולה של התכנית: נראה שהתכנית מצליחה להשתלב היטב בבתי-הספר משום שהיא נסמכת על מספר מנגנונים קיימים: התכניות "עוז לתמורה" ו"אופק חדש" שמהוות פלטפורמה לשיח בית-ספרי, להשתלמויות מורים, ולתגמול מסוים עבור תוצרים; תמיכה של המזכירות הפדגוגית והשלמה טובה לתפיסות העולם המובלות על ידי המשרד – 'האחר הוא אני' ולמידה משמעותית'. מודל הפעולה של התכנית מאופיין בגמישות ובנכונות להתאמה למצבו של כל בית-ספר ובית-ספר. לפחות בבית-ספר אחד יש זיקה וחיבור עם תהליכי התכנית 'הבגרות החברתית'¹⁴ אם כי ברמת התכנון אין מנגנוני חיבור בולטים. גם בתי-הספר נוקטים בעמדה זו של גמישות. מדברי מנהלת: "נראה לי נכון להתקדם בהדרגתיות בחיבור של תחומים שונים לרעיונות התכנית. כי אני לא רוצה לאלץ, לא את המורים, ולא להמאיס את הערכים על התלמידים. הכרחי שהחיבור יהיה טבעי ולא מאולץ".

מדווח כי מעורבות אנשי התכנית (מנהל התכנית במשרד החינוך, מנחות) בתכנית היא גבוהה, והדבר מהווה גורם מניע משמעותי עבור הצוותים בבתי-הספר.

תמיכה, בקרה ליווי ופיקוח: התכנית יצרה מנגנוני פעולה שמתמקדים בעיקר בהדרכה ובליווי, אך נראה שרק חלק מהמפמ"רים מכירים את התכנית ומרביתם אינם דומיננטיים בעשייה הבית-ספרית. נציין כי רוב המרואיינים בבתי-הספר שבמדגם, למעט אחד, סבורים שהשילוב בין הכוחות הפנימיים לבין הליווי שקיבלו עד כה מהתכנית, מהווים כלים מספיקים ליישום מוצלח של התכנית.

מסתמן כי בקרת התכנית מתבססת על קשר באמצעות מנגנון הליווי והפיתוח המקצועי. יש פחות תהליכי משוב ותהליכי בקרה מובנים. האמונה היסודית של מינהל חינוך ונוער היא כי יש לתת לבתי-הספר להוביל, ועל כן ממד הפיקוח פחות נוקשה. בשנה המוערכת היה צורך במחווה להנחיית הפעילות.

להלן התייחסות לממצאים על פי מטרות התכנית ועדיה:

מובן שבשנה ראשונה לקיומה של תכנית לא ניתן למדוד הצלחות, במיוחד לאור העובדה שבוצעה הערכה מצומצמת בהיקפה. עם זאת ננסה לדון באפשרות השגתן של המטרות לאור הממצאים המסתמנים.

¹⁴ נציין כי תכנית זו הופסקה בשנה"ל תשע"ה ובמקומה מתקיימת תכנית דומה שנקראת "התפתחות אישית ומעורבות חברתית".

1. מטרת-על: פיתוח זהות לאור ערכי המורשת היהודית, הציונית, הישראלית וההומניסטית
ניכר כי צוותי בתי-הספר אכן בחרו בדרכם ערכים ברוח אלה. עם זאת אין במטרת-העל אפשרות להבנה אם יש הכרח לפתח את כל הערכים? חלקם? איזו אפשרות בחירה יש לבתי-ספר בעלי מאפיינים שונים? יש סימן שאלה לגבי היכולת של התכנית, כפי שהיא כיום, להשפיע על נושאים כמו זהות. לצורך כך דרושה להערכתנו עבודה עמוקה של בירור ערכי אמיתי, לא תמיד קל, גם בחדר המורים וגם בקרב התלמידים. היום אחרי ההתנסות בתכנית אנו ממליצים להבהיר את מטרת-העל, אולי להרחיבה ובמיוחד לייחד לה מטרות משנה אופרציונאליות.
2. קידום התפיסה שלפיה כל מורה הוא איש חינוך
אכן מסתמנת אפשרות להשגת מטרה זו. יש דיווח עקיף על כך שהמורים מתחברים לתפקידם החינוכי תוך שהם חושבים במונחי התכנית או שמנסים ליישמה. השגתה של מטרה זו מותנית באפשרות לפרוץ את תקרת הזכוכית של שילוב התכנית בחטיבה העליונה ובמקצועות המדע והמתמטיקה.
3. טיפול תרבות ארגונית המקדמת חינוך ערכי בבתי-הספר
מסתמנת בהחלט אפשרות להשגתה של מטרה זו. התכנית מאפשרת את יצירתם של מנגנונים שיקדמו תרבות זו, כמו: מינויה של רכזת, ועדה אינטגרטיבית, תהליכי בירור אינטגרטיביים, תפיסה מערכתית בית-ספרית. מסתמן כי כל אלה מובילים לתרבות של חשיבה על הפעילויות החברתיות והלימודיות הקיימות: באיזו מידה הן מובילות לעיסוק בערכים הנבחרים? איך מחדדים את שיום הערכים? ועוד. מיצוי השגתה של מטרה זו מותנה ביכולת של המערכת "לעמוד על שלה", להכשיר לעומק את הצוותים בבתי-הספר ולאפשר להם לקיים דיון ערכי משמעותי וממשי בתוך חדר המורים, עם התלמידים ועם הקהילה. **עם זאת, כל עוד המנגנונים אינם אופרטיביים דיים ואינם פוגשים את מבנה הפעילות הבית-ספרית באופן ברור, יכולת השפעתם, נמוכה יחסית.**
4. בניית תכנית מערכתית לחינוך ערכי שתשלב שיח ערכי בהוראת תחומי הדעת, בשעת חינוך ובאורח החיים הבית-ספרי
מסתמן יישום. נבנית תכנית מערכתית, ובחלק מבתי-הספר אף נבנה מנגנון מיפוי ובקרה. עם זאת, תחולת התכנית ברוב בתי-הספר מצומצמת בהיקפה¹⁵.
5. קידום מעורבות חברתית והתנסות פעילה במסגרת בית-הספר והקהילה תוך יצירת קשר ורצף של אחריות חינוכית בין בית-הספר למסגרות בקהילה
היבט זה הושג בהצלחה במידה מסוימת בכל בתי-הספר המוערכים עוד טרם כניסת התכנית. היבט החיבור לקהילה במסגרת התכנית קיים אך חלקי. נראה שבתי-הספר שמעוניינים מראש בתחום הערכי, יצליחו למנף את עשייתם בהיבט הקהילתי באמצעות התכנית.

¹⁵ לפירוט תכניות העבודה, ראו נספח מספר 7.

הערכת הקיימות (sustainability)

ניתן להעריך כי סיכויי הקיימות של התכנית גבוהים לפחות בבת-הספר שיש להם אוריינטציה מוקדמת לחינוך ערכי או שיחושו בעתיד צורך לכך. עם זאת, הצלחת קיימותה של התכנית בבת-הספר מותנית בראש ובראשונה בחיבור עמוק יותר לתכנית ההתפתחות האישית והמעורבות החברתית (שהחליפה בשנת תשע"ה את תכנית הבגרות החברתית) והחינוך החברתי בחטיבה העליונה, בעשייה השוטפת של מפמ"רי המקצועות, ובלמידה משמעותית יותר של המורים ושל התלמידים איך לבצע תהליכים של בירור ערכי משמעותי.

חסמים מרכזיים

ההערכה זיהתה מספר חסמים ליישום התכנית שמקורם במיומנויות המורים, באילוצי זמן ותקציב, בעמדות ובתפיסות.

הידע והמיומנויות החסרים למורים

- היעדר כישורים, ידע ומיומנויות של רבים מהמורים להעביר שיעורים ערכיים משולבי דיסציפלינה – מקורם של עיקר הקשיים הוא בתחושתם של חלק מהמוראיינים כי אין להם די כלים להעביר את השיעורים כפי שהודגמו להם בהשתלמויות, וכן בקושי שלהם לבצע בירור ערכי עמוק בקרב התלמידים.
- היעדר כלים למשוב, לבקרה ולהערכה שיאפשרו להעריך את השפעת התכנית על התלמידים - בכמה בתי-ספר ציינו כי נושא המשוב וההערכה לוקה בחסר וביקשו לפתח כלים שיאפשרו להם להעריך את השפעת התכנית על התלמידים. הרכזות עצמן מתקשות לעקוב אחר כלל העשייה הבית-ספרית ולתכלל אותה. נטען כי הבגרות הפנימית (30%) מהווה מנגנון טוב לצורך כך.
- צורך בליווי רחב יותר של הפיקוח הדיסציפלינארי - הקשיים שעלו בקשר להכשרה ולתמיכה נוגעים למחסור בתמיכה ובליווי מספקים של הפיקוח בהטמעת התכנית בדיסציפלינות השונות, בהיעדר הקניית כישורי ניהול זמן, ובהדרכה ברורה יותר לרכזות בנושא של מעקב ותכלול העשייה הבית-ספרית.

אילוצי זמן ותקציב

- קושי להפעיל את התכנית בכיתות הגבוהות הניגשות לבחינות הבגרות – קושי זה נובע מהמבנה של תכנית הלימודים הבגרותית היוצרת לחץ על המורים להספיק ללמד את החומר הנדרש לבחינות הבגרות, דבר שמקשה על ההטמעה בכיתות הגבוהות הניגשות לבחינות. המבנה הבגרותי מעלה חששות בקרב מורים, ולעתים גם תלמידים והורים, שלמידה ערכית תבוא על חשבון הישגים.
- היעדר משאבי זמן במסגרת תכנית הלימודים ומול הצורך להשתלב בריבוי תכניות קיימות – הכנת מערכי שיעור ברוח התפיסה המערכתית לחינוך ערכי דורשת מהמורים השקעת זמן, אך משאבי הזמן שעומדים לרשותם מצומצמים, ובמיוחד לאור ריבוי התכניות בבת-הספר היוצרות עומס רב על המורים.

- חוסר מימון לפעילויות ייחודיות, ובחלק מבתי-הספר היעדר תקציב לשיקוף חזותי של ערכי בית-הספר - הקשיים המרכזיים שמקורם **בתקציבים** מתייחסים למחסור במימון לפעילויות ייחודיות, ובהיעדר מנגנונים מובנים של תגמול העבודה של הצוותית בבתי-הספר, כפי שתיארה אחת המנהלות: "אני חוששת להמשך ההתגייסות של המורים. עד עכשיו הם נרתמו לעבודה על תכנית הלימודים מתוך מחויבות אלי, ותחושה שצריך לשפר את איכות הלמידה, והרוב היה בהתנדבות (במיוחד העבודה בחופשות שבהן אין מנגנון לתגמול המורים)".

קשיים הנוגעים לשינוי עמדות ותפיסות

- **יכולת בתי-הספר לבחור ערכים שמזמנים חשיבה ערכית משמעותית ובהם גם ערכים שמבטאים קונפליקט** - מסתמן כי המורים יתקשו לבצע בירור ערכי עמוק בקרב התלמידים. הם עצמם אינם עוברים בירור מסוג זה בהשתלמויות ואינם מוכשרים לנהל דיונים ובירורים ערכיים. תרבות בתי-הספר אינה בנויה לעיסוק פנימי ומגוון בערכים, כזה שיביא לידי ביטוי דעות שנויות במחלוקת. נשאלת השאלה עד כמה ניתן יהיה להשיג תוצאות משמעותיות בהיעדר כל אלה. מדברי מנהל בבית-ספר שבו הדבר כן מתקיים: "אני עם עצמי בתהליך בירור ערכי... חיוני לעבור תהליך כזה עם התלמידים".
- **התנגדויות של קבוצות מסוימות בצוות המורים** - קושי להפעיל את התכנית בקרב מורים שפחות "מתחברים" אליה, למשל: מורים למדעים ולמתמטיקה אשר מתקשים לראות קשר בין התחום הדיסציפלינארי שלהם לבין ערכים הנתפסים בעיניהם כקשורים יותר לתחומים הומניסטיים. מורים אלה (כמובן שלא כולם) אינם ששים להירתם לתכנית אם משום שאינם רואים איך ניתן לשלבה במערכת הלימודים ואם משום שאינם מרגישים צורך להתגמש ל"כללי המערכת" החדשים.
- **חשש של חלק מהמורים משינוי** - יישום התפיסה המערכתית לחינוך ערכי דורש מהמורים לבנות מערכי שיעור **חדשים** ברוח התפיסה, ובכך הוא מאלץ אותם לצאת מהמקום הנוח והמוכר של ההוראה הדיסציפלינארית ואף מכביד את עומס העבודה הגדול ממילא לאור ריבוי התכניות בבית הספר, המוטל עליהם.
- **היקף הדיאלוג והשיתוף עם תכניות המשרד האחרות העוסקות בתחומים דומים.**
- מסתמנת שאלה לגבי השפעת התכנית בטווח הרחב אם התכנית תמשיך לפעול בהיקף מצומצם בבתי-ספר וכן ביחס לבתי-ספר שאינם מגויסים מראש לרעיון. עד כמה ניתן לחולל שינוי משמעותי בהינתן עבודה במעט מקצועות לימוד ובמעט שעות לאורך שנה.

המלצות

לצורך עבודה בתוך בתי-הספר

- **חידוד נושא תהליך הבירור הערכי.** הקניית כלים ובעיקר לגיטימציה לבתי-הספר לנהל דיון ערכי מורכב בקרב המורים ובקרב התלמידים. פיתוח מנגנונים לסייע לבתי-הספר להגיע להבשלה של מורים בתהליכי בירור פנימיים. כך ניתן יהיה להתמודד עם היעדר ידע של מורים בתחומים של הובלת נושאים ערכיים וקושי לשלבם בתכניות הלימוד.
- **המשך העבודה בחדרי המורים גם בבתי-הספר שעשויים להתנגד לרעיון.** מצאנו שתהליך הבירור הערכי אכן מפחית התנגדויות של מורים ומאפשר להם להתחבר לרעיון. חשוב להגיע לשפה משותפת, לעולם מושגים משותף ולכיוון פעולה בית-ספרי – כל אלה מגייסים את המורים ונראה כי עשויים לתרום להצלחה עתידית. עיבוד הנושא יסייע בהתמודדות עם התנגדויות.
- **הקניית כלים והפניית החשיבות לתיעוד, לפיקוח ולבקרה על מערך היישום,** ופיתוח כלים להערכת ההשפעות הנתפסות עבור תלמידים בנוסף על הערכה דרך הבגרות הפנימית. כל אלה דורשים הצעה של כלים אופרטיביים יותר מצד מובילי התכנית. תיעוד נתפס כאחת מאבני הדרך לביצוע מוצלח של התכנית. הוא יכול לסייע במעקב עתידי פנים בית-ספרי אחר ביצוע, למידה ארגונית וחשיבה על שיפורים, אולם הוא חסר. קיום מערך תיעוד עשוי לתרום בהיבט זה.
- **פיתוח והקניית כלים נוספים לחדרי המורים** עבור עבודה עם תלמידים ובהם כלים כמו: ניהול זמן ויצירת סדרי עדיפויות – כלים אלה יאפשרו לילדים בתורם להכיל את העשייה הערכית בתוך העשייה הלימודית שלהם ללא פגיעה באחד התחומים. יישום המלצה זו יסייע למורים לרכוש כלים לניהול בפועל של העשייה.
- **עידוד בתי-הספר למיפוי של הקיים לעומת החדש.** וזאת על מנת להימנע מסכנה אפשרית של עשיית מה שנעשה עד כה בשם חדש של "חינוך ערכי" במקום שינוי ושיפור משמעותיים.

ברמה המערכתית

- **חיבור משמעותי יותר של מפקחים דיסציפלינאריים** באמצעות הכשרות ומסרים ארגוניים. על מנת לאפשר למורים, ובמיוחד בחטיבה העליונה, לחוש שיש תמיכה לרעיונותיהם לשילוב הערכי וליצור דחיפה גם מצד הפיקוח לכך.
- **חיבור משמעותי יותר של התכנית לחינוך ערכי לתכנית ההתפתחות האישית ומעורבות חברתית** (שהחליפה בתשע"ה את הבגרות החברתית). חשוב ששתי תכניות אלה לא תישארנה כתכניות נבדלות, אלא תשרתנה זו את זו, תפעלנה בתמיכה הדדית ומתוך סינרגיה באמצעות חשיבה משותפת של מובילי שתי התכניות.

- **חידוד המושגים למידה ערכית ולמידה משמעותית** – נקודות החיבור והממשק ונקודות ההבדל. וזאת כדי להימנע ממצב של "מכבסות מילים" והגעה לחינוך משמעותי.
- **חשיבה על דרך הכניסה לבתי-ספר שאינם מחויבים לתחום החינוך הערכי** ולשכבות גיל ולמקצועות שמוריהם אינם מחוברים – יצירת מנגנונים וכלים להשגת מטרה זו. וזאת כדי להתמודד עם אפקט צפוי של 'תקרת זכוכית' – יישום רק בבתי-הספר שיש להם עניין מוקדם בתכנית.
- **עידוד יצירתן של רשתות בתי-ספר שעוסקים בתחומים ערכיים דומים** לצורך העברת ידע והטמעתו. וזאת כדי להתמודד עם הקושי בפיתוח חומרים ועם תחושת ההצפה בה נמצאים המורים.

המלצה ברובד המחקר וההערכה: ההערכה האיכותנית המוצגת בדוח זה התאימה לשלב הראשון בו נמצאה התכנית. הערכה זו מציפה את הסוגיות השונות הכרוכות בהפעלתה. מוצע להמשיך בהערכת עומק שפוגשת את המורים והילדים בראיונות ובתצפיות על מנת לראות את היישום הממשי בשנה/ים הבאה/ות.

מטאפורות שמאפיינות את החינוך הערכי בבתי-הספר שבתכנית

נסיים בניתוח המטאפורות שציירו המעריכות על שילוב התכנית בבתי-הספר. אלה מתארות את החינוך הערכי בבתי-הספר מנקודת מבט חיצונית והשלכתית. מקריאת הדימויים ניתן ללמוד כי בתי-הספר המחפשים דרך, מוצאים לעצמם לרוב תמהילים שונים ונמצאים ברוח של עשייה יצירתית ולא יוצרים מבנה דוגמטי כזה או אחר. מהתיאורים השונים ניתן ללמוד שתפקידו של המוביל כמעט בכל בתי-הספר, לעיתים הוא פנימי ולעיתים אולי חיצוני, מרכזי. התכנית נמצאת בשלב של התנעה, עדיין לא בשלב של עבודה הרמונית שדורשת 'ניצוח' מסוים ויש בה ריבוי גדול מאד של מרכיבים. בתי-הספר מבינים או מחליטים שלא ניתן לבנות תכנית זו על אבן יסוד בודדת ויש לערב היבטים שונים (למשל יישום גם בחינוך הלא פורמאלי, גם מורים שאינם חלק מהתכנית וגם מתכונות עבודה חדשות שאינן מוכרות למורים). **ניתן להיעזר במטאפורות שבטבלה מספר 2 שלהלן כדי לקבל תחושה רחבה יותר של התכנית והקשר שילובה בבתי-הספר.**

טבלה מספר 2: ניתוח שילוב החינוך הערכי בכל אחד מבתי-הספר במונחים מטאפוריים

המטאפורה	בית-ספר
סלט מקורי ויצירתי המונהג ביד רמה על ידי צוות שפים – חברי ועדת ההיגוי - שעובד בשיטתיות ובאופן מובנה ושמשלב בעבודה את אחרון עובדי המטבח ומשתף את כל המורים ואת כל השיעורים. צוות ההיגוי מדריך את כל המורים באופן שיטתי ומובנה איך לבנות מערכי שיעור המשלבים ערכים, מאגד את מערכי השיעור, מעודד שימוש בעזרים מתקדמים (אינטרנט, מסמכים שיתופיים וכד'), ומפקח על הנעשה בביקורים בשיעורים. אך בה בעת, אינו מוותר על ליווי של שף מומחה – מדריכה ארצית המלווה את התכנית ומייעצת. היצירתיות היא ביחס לתכנית המקורית שהציבה מטרות יותר צנועות.	א'
בית-ספר שמזכיר פוליטיקאי שנאם נאום בחירות. בנאום כלולים כל הערכים ה'נכונים' של לאומיות, מנהיגות וכבוד לאחר, אבל זה נאום שכל הזמן משתנה ונוספים אליו ערכים, יפים ולגיטימיים, אלא שהם כלליים ולא מעובדים מספיק ליישום.	ב'
שף בראשית דרכו שהולך בצעדים מדודים. לא קופץ למים בלי לקרוא היטב את ספרי הבישול ומאמין שתבשיל משובח ניתן להכין רק לאחר הכנה יסודית וארוכה. לעת עתה מתנסה ב"בישול למתחילים" – תבשילים לא מסובכים מדי ולא יומרניים. מסיבה זאת כמעט ולא החלו ביישום התכנית בבית-הספר ומשקיעים את עיקר המאמצים בהכשרת הצוות בהשתלמויות. בית-הספר בראשית דרכו בתחום. לא קופצים למים העמוקים. כמעט ולא יישמו דבר למעט הרכזות (רכזת התכנית מהחטיבה העליונה ושותפתה מחטיבת הביניים). הם בעיקר לומדים את הנושא בהשתלמויות שמוצעות למורים המעוניינים (אין כפייה). המנהלת מעידה שהצוות שלה לא יכול להתמודד עדיין עם שימוש בעזרים טכנולוגיים מתקדמים. בקיצור: בישול למתחילים.	ג'

המטאפורה	בית-ספר
<p>כמו בניית חללית שתצא לסטרטוספירה, לכוכב אחר, עם צוות אסטרונוטים מוכשרים, יפים ומלאי חוש הומור. בית-ספר בעל שאיפות אוטופיות (שאולי יתממשו ואולי לא) מאוד גבוהות של שינוי פני החברה הישראלית. לכן שמים דגש על הבגרות החברתית ועל הצורך של השוואת ההישגים הלימודיים וההישגים החברתיים.</p> <p>דומה לבנייה של משהו ייחודי וחדשני. המהנדסים שבונים את החללית מאוד מוכשרים – נשאר רק לגלות מה יהיה טווח ההצלחה של המוצר.</p>	ד'
<p>שיטת בישול יצירתית המשלבת שפים שותפים (המורים) מסוגים שונים המוסיפים מרכיבים שונים לסלט (שיעורים שמועברים על ידי מורים מקצועיים על פי מערכים מוכנים מראש או שהוכנו על ידי המורים עצמם, שילוב של שיעורים ממוקדי ערכים בתכניות הלימוד של מקצועות מסוימים על ידי מורי המקצוע, שיעורים ממוקדי ערכים מועברים על ידי המחנכים, מעורבות של מועצת התלמידים, ועוד). נראה, אומנם, שהשפים השותפים לא הוכשרו, אלא עברו הבשלה בתהליך איטי, ופועלים בשלב זה על פי ההנחיה הצמודה של השף הראשי (רכזת התכנית). נראה גם שהמרכיבים שהשפים השותפים מוסיפים לסלט, הם די שמרניים (דיונים על דילמות בכיתה, בעיקר), ושלא הייתה מכוונת עד כה לחדש, ללמוד דרכי בישול חדשות שעשויות להלהיב ולחבר באופנים חדשים את קהל הסועדים (התלמידים). בית-ספר זה מצא דרכים שונות לשלב בעשייה הערכית את כל המורים, גם צוותים שנרתמו ברצון ובאופן מלא וגם צוותים ומורים שפחות (באמצעות "שיעורי עצירה" ושיעורים ערכיים מיוחדים לכבוד אירועים/ימים מיוחדים, שכל המורים מונחים להעביר במועדים שנקבעו על ידי ההנהלה). עם זאת, לא נערכו השתלמויות מורים והקנייה כללית של כלים למורים לעשות חינוך ערכי בעצמם (בהכנת חומרים לימודיים, ובהעברה משמעותית שלהם). נראה שתפקיד הרכזת כבעלת הידע והכלים עדיין מרכזי מאוד, ומסתמן שעד כה פחות עסקו בפיתוח וביישום של דרכי למידה חדשניות, על פי המודל של למידה משמעותית שהתכנית מציעה.</p>	ה'
<p>תבשיל משובח ביותר במתכון למסעדת גורמה. במתכון שפותח על ידי המסעדה (בית-הספר), בהנחיית השפית הראשית שלו (הרכזת הפדגוגית ששימשה גם כרכזת של החינוך הערכי), ובלי הזדקקות לטכניקות בישול חיצוניות (של התכנית – כגון: ועדה אינטגרטיבית, השתלמויות, מודלים של למידה משמעותית של התכנית), פרט לליווי על ידי מבקר מסעדות החל מהשנה השנייה של פיתוח הסלט (המפקחת של החינוך הערכי אשר מלווה את רכזת התכנית). מדובר על סלט בעל מרכיבים מאוד מסוימים (תכנית לימודים במקצועות העיוניים בעלת מטען ערכי, בתמיכת תכנית הטיולים ולמידה חווייתית ב"מרכזי למידה"). הסלט הוא חדשני בכך שהוא לא רק אוסף של ירקות שונים (מקצועות שונים), אלא שהירקות מתובלים ברוטב אשר מחבר בין הירקות באמצעות סיפור (הסיפור הוא החלום על מדינה יהודית, והגשמתו, המסופר בכל המקצועות העיוניים מנקודת המבט של המקצוע הספציפי). תפקיד הסיפור הוא לחבר את הירקות על הסועדים (התלמידים), אשר לא התלהבו מהם בעבר. אחד התבלינים המרכזיים שהוסיפו לרוטב הזה הם ערכים שנגזרים מהרוטב (מהסיפור על חזון המדינה והגשמתו), וגם מתכתבים עם החוויה של הסועדים (מה</p>	ו'

המטאפורה	בית-ספר
<p>החלום האישי שלו, ואחריותו האישית להגשים אותו). הסלט הזה כולל עוד מרכיבים ותבלינים חדשניים (כגון: מרכזי למידה בהם הלמידה היא שונה וחוייתית). השף הראשי משדר תחושה שהמתכון מוכן, המרכיבים הם קבועים (מקצועות עיוניים), ואין מכוונות להוסיף מרכיבים חדשים לסלט (כגון: מקצועות נוספים). נראה שתפקיד השפים השותפים (המורים של מקצועות העיוניים) בשלב הזה הוא להכין את הסלט מדי שנה, עם שינויים ושיפורים כאלה או אחרים (על פי יוזמתם, או על פי תובנות מהמפקחת של החינוך הערכי), אך ללא שבירה והתרחבות של המסגרת הנתונה.</p>	
<p>סלט מושלם שבנוי מירקות שהונבטו לאט. המנהל והרכזת מבינים שהאנשים עצמם צריכים לעבור תהליך בירור ערכי, שהילדים צריכים להתחבר אישית לערכים, ושבתחום הערכי צריך לתת חופש פעולה ועצמאות. אבל הם לא נשארים רק ברמת הפרט, אלא מצליחים לייצר תמהיל, סלט שלם שמבטא את הייחודיות של כל מרכיב אבל גם איכות אחרת. על כן מתבצע תהליך בירור ערכי מסוים ברמה הצוותית ומתקיים דיון על ערכים ועל הסיבות להם ברמת התלמידים.</p>	ז'
<p>בית-ספר שמזכיר יצירה משובחת של ואן גוך. מין נוף צבעוני של דרום צרפת. עם תנועות צבעוניות של מכחול על הבד. שכל פיסה עומדת בפני עצמה והתמונה כולה משרה השראה. ניסיון לשלב אוכלוסיות הומוגניות על פני השטח, אך הטרוגניות עם מטרות מאוד ברורות – 'איך החינוך צריך להיראות'. בית-ספר שעל ידי שימוש בהוראת השפות מחדיר ערכים של קבלת האחר בצורה די שלמה.</p>	ח'

* * *

נספחים

נספח מספר 1

טבלה א: המטרות הנתפסות של התכנית לחינוך ערכי על פי בתי-ספר

הבדלים בולטים בין מנהלת לרכזת בבית-הספר	מטרת התכנית לקידום תפיסה מערכתית של חינוך ערכי בבית-הספר	בית-הספר
דגשים שונים – הצוות מתייחס לתוצר המוגמר, המנהלת לעשייה בבית-הספר.	המנהלת: להרבות שיח ערכי, להוות דוגמה אישית. לא רק ציונים. צוות ההיגוי: כשילד יוצא מבית הספר הוא יוצא אזרח תורם ונותן. המטרה היא <u>לשפר את החברה שלנו</u> .	א'
בבית-ספר זה הרכזת היא המנהלת של החטיבה.	להטמיע ערכים בדיסציפלינות בראייה מערכתית של תכניות הלימוד.	ב'
הסכמה בדבר מרכזיות הלמידה המשמעותית. הרכזת מדגישה גם את מטרת העל שחרתה התכנית על דגלה.	מנהלת: רלוונטיות של החומר לתלמיד, חיבור התלמיד לדברים אותם הוא לומד. בשתי מלים: למידה משמעותית. רכזת: לממש את מטרות העל של פיתוח זהות לאור ערכי המורשת היהודית, הצינית, הישראלית וההומניסטית ולכוון ללמידה משמעותית. (למידה משמעותית היא הבסיס של התכנית לקידום תפיסה מערכתית לחינוך ערכי).	ג'
אין הבדלים בולטים	להחדיר ערכים למקצועות הלימוד ולוודא שכל תלמיד ירכוש חשיבה ערכית.	ד'
אין הבדל בולט: המנהלת מדגישה יותר את נראות העשייה הערכית, הרכזת יותר את התהליך שדרכו ישיגו את הנראות (כל המורים יעסקו בחינוך ערכי בכל המקצועות והעשייה הבית-ספרית).	להעמיק את הוראת הערכים, להגיע לתלמידים, להציב את הערכים (שהיו קודם) באופן גלוי יותר בפני התלמידים והמורים. כל מורה הוא איש חינוך, לא רק המחנכים. הכנסת ערכים לחיי היום יום של בית-הספר בכל התחומים.	ה'
אין הבדלים בולטים.	לשפר את רלוונטיות הלמידה לתלמידים. לסייע בבניית הערך העצמי והערך של החברה לתלמידים, הנחלת "תלמידאות" בסיסית לתלמידים.	ו'
אין הבדלים ממשיים.	להטמיע ערכים בקרב התלמידים. לשלב את החינוך הערכי בלימודים הדיסציפלינאריים. לשלב את המורים בעשייה חברתית ערכית. לייצר חיבור של הפעילות לחזון בית-ספרי.	ז'
אין הבדלים בולטים	לשתף את המורים בעשייה ובחשיבה ערכית. להביא להטמעה של תקנון בית-הספר ושל ערכי בית-הספר בקרב התלמידים.	ח'

טבלה II: הכשרה והשתלמויות שעברו צוותי בתי-הספר השונים

השתלמויות רכזות/מורים/למידת מורים	מעורבות מנחים / מפמ"רים	בית-ספר
שלושה אנשי צוות, ביניהם רכזת התכנית, השתלמו בהשתלמות המחוזית. צוות ההיגוי לווה על ידי מדריכה ארצית. הדרכת כל רכזי המקצוע והמורים בבניית מערך שיעור הכולל התייחסות לערך.	את צוות ההיגוי ליוותה מדריכה ארצית. חברי הצוות השתתפו ביום מפמ"רים שבו הוצגו בפניהם דוגמאות ללמידה משמעותית ערכית. נעזרו בבנק ערכים שהוציאה המפמ"ר להיסטוריה לכל שיעור. (נמצא באתר של המפמ"ר)	א'
השתלמות לרכזת החינוך החברתי השש שנתית. השתלמויות במשך כל שנת הלימודים.	השתתפות של מינהל חברה ונוער בירושלים השתלמות ערכים כל השנה יש מדריכת חינוך חברתי אך פחות נעזרו בה.	ב
רכזת התכנית ורכזת החינוך החברתי בחטיבת הביניים השתלמו בהשתלמות המחוזית לרכזת התכנית לחינוך ערכי. התקיימה השתלמות בית-ספרית לחברי הוועדה האינטגרטיבית, למחנכים ולמורים - 10 מפגשים. בהשתלמות הועברו ידע, תכנים, מתודות והתנסות. השתלמות בית-ספרית נרחבת יותר מתוכננת לשנה הבאה. חטיבת הביניים והחטיבה העליונה לא יכולות לעשות השתלמות ביחד בגלל השתייכות לתכניות שונות.	מפמ"ר היסטוריה הדגים איך לשלב את נושא הנתינה וההתנדבות בתכנית היסטוריה. נעזרו במדריכי התכנית , אך לא ברור במה. <u>טיוטת התכנית גובשה בהשתלמות הבית-ספרית וגם בצוות ובליווי הפיקוח.</u>	ג'
רכזת התכנית השתתפה בהשתלמות למנחים של התכנית. לא נערכה השתלמות למורים נוספים, ולא מתוכננת. המנהלת מעוניינת בתגמול לעבודה צוותית ולהשתלמויות כדי לאפשר ליותר אנשי צוות העמקה וחוויה של רציונל התכנית.	לא הסתייעו במפמ"רים או במדריכים. המנהלת מעדיפה לעבוד עם הכוחות הפנימיים, ללא הסתייעות במפמ"רים, במדריכים, במנחי התכנית. "כל בית-ספר צריך להתאים את התכנית לעצמו. לכן יותר נכון להעצים אנשים מתוך בית-הספר". רכזת התכנית השתלמה כמנחה מטעם התכנית.	ד'
הרכזת השתתפה בהשתלמות המחוזית. נערכה השתלמות (8 מפגשים) לוועדת ההיגוי ולצוותי האזרחות והאנגלית בנושא ערכים בלימודים. מנהלי התכנית העבירו חלק מהמפגשים. בקיץ נערכה השתלמות נוספת בשיתוף עם הפסג"ה באזור.	מדריכה ממשד החינוך שתרמה ידע רב וסייעה לבנות השתלמות בנושא החינוך הערכי.	ה'
לא היו. בשנה הבאה: מורה אחת תצא להשתלמות של החינוך הערכי/מחויבות אישית.	מפקחת החינוך הערכי נותנת משוב על תכנית הלימודים ההוליסטית שבית-הספר כתב בכוחותיו הפנימיים. המפקחת יושבת עם הרכזת הפדגוגית אחת לחודש.	ו'
הרכזת השתלמה בהשתלמות.	מעורבות נמוכה. עיקר העשייה היא פנים בית-ספרית בסדנאות שקיים הצוות המוביל.	ז'
רכזת התכנית השתלמה בהשתלמות. נערכה סדנה לכל המורים על הטמעת החינוך הערכי.	המנחה המחוזית מגיעה כל כמה שבועות ועובדת עם הוועדה על התכנית הערכית, ובמקביל וללא הפרדה על חזון בית הספר.	ח'

טבלה III: היבטים ארגוניים – תהליך הבירור ערכי והוועדה האינטגרטיבית, פירוט לפי בתי-ספר

ועדה אינטגרטיבית: הרכב, תדירות המפגשים ועיסוק	תהליך הבירור הערכי במסגרת התכנית	בית-ספר
<p>הרכב הוועדה: מנהלת, רכזת חברתית, רכזת מעורבות חברתית, רכזת פדגוגית, יועצת, אחראית חטיבה עליונה ואחראי חטיבת ביניים. מדי פעם מוסיפים במידת הצורך.</p> <p>בתחילה מתקיימות פגישות בתדירות גבוהה. בהמשך השנה נפגשים אחת לחודש.</p> <p>עיסוק הוועדה: שומעים מהשטח, עושים ונטילציה, חשיבה על - מה קורה אחרי ההטמעה, קביעת יעדים נוספים, מה עוד רוצים לעשות.</p>	<p>נערך דיון ערכי במסגרת הוועדה האינטגרטיבית ובכל הפורומים (כגון רכזי מקצוע, רכזי שכבות). הדיון היה על פי הדיווח עמוק, משמעותי ונוקב.</p>	א'
<p>מנהל החטיבה סגנית פדגוגית (שש שנתית) רכזות מקצוע: היסטוריה, תנ"ך, ספרות, הבעה גיאוגרפיה רכזת שכבה ט'</p>	<p>לא התקיים בירור של ערכים, היה תהליך אחר.</p> <p>עבודה על "מנהיגות" כערך מתוך תכנית הלימודים.</p> <p>השנה הוקם צוות היגוי שעיסוקו: פיתחו את כל תכניות הלימודים ומתוכן בחרו ערכים. בניית משולש כשבכל קודקוד מופיע אחד מהשלושה: ערכים מיומנויות, ידע.</p>	ב
<p>מנהלת סגנית מנהלת רכזות התכנית יועצות רכזי מקצוע מורים שמתחברים לנושא רכזת החינוך החברתי בחטיבת הביניים</p>	<p>נערך תהליך של בירור ערכי בפורום ההנהלה (צוות הנהלה ומחנכים), נערכה סדנה לחילוץ ערכים מרכזיים.</p>	ג'
<p>מנהלת סגנית (מנהלת פדגוגית) רכזת חברתית רכזת התכנית שניים שלושה מרכזי מקצוע</p>	<p>התהליך בוצע לפני התכנית.</p> <p>עם כניסתה לתפקיד ובטרם הכניסה לתכנית, הקימה המנהלת ועדת חזון שבמסגרתה נערך בירור ערכי בשיתוף הורים ותלמידים. הבירור הערכי נערך גם במליאת המורים.</p>	ד'
<p>מנהלת רכזת התכנית 2 רכזות פדגוגיות מקשרי השכבות</p> <p>נפגשת כאחת לחודשיים.</p> <p>לבחון מה נעשה, לקבל משוב, לערוך תכנון של השלב הבא.</p>	<p>תהליך בירור ערכי בוועדה האינטגרטיבית, ושיתוף ואשרור במליאה.</p>	ה'
<p>לא עבדו לפי הדגם של בירור ערכי או הקמת ועדה אינטגרטיבית.</p> <p>בפועל מעורבים בהובלת החינוך הערכי:</p>	<p>לא היה תהליך של בירור ערכי. הערכים נבחרו על ידי הרכזת הפדגוגית בשיתוף מורי המקצועות העיוניים אשר השתתפו בכתיבת תכנית לימודית חדשה באותם המקצועות.</p>	ו'

ועדה אינטגרטיבית: הרכב, תדירות המפגשים ועיסוק	תהליך הבירור הערכי במסגרת התכנית	בית-ספר
<p>א. רכזי המקצועות העיוניים ב. המורים של המקצועות העיוניים ג. רכזת פדגוגית ד. רכזי השכבות בהיבט החברתי ה. שתי רכזות חברתיות</p>		
<p>ועדה מצומצמת שמנווטת את הפעילות של הפורומים השונים ושל תתי הוועדות. הוועדה כללה: מנהל, רכזת חברתית, מנהלת פדגוגית ויועצת. הוועדה המצומצמת מהווה צוות בקרה של התכנית וכן צוות מחולל רעיונות באמצעות העברת מידע בין פעילויות שונות.</p> <p>הפורומים פועלים במתכונת של עבודה סדנאית שבה שאלו שאלות יסוד – למה בחרו להיות מורים וערכו מיפוי כדי להכיר את הקיים ממילא בתחום זה בבית-הספר. גיוסם של צוותי מקצוע שבחרו להשתתף (במקרה זה אמנות, אזרחות, היסטוריה, לשון ומתמטיקה).</p>	<p>ועדה מצומצמת הובילה את הפורום הפדגוגי שגיבש את בחירת הערכים בתהליכים סדנאיים שבהם שותפו כמה צוותים מקצועיים. את הבחירה הביאו להצבעה, כאשר להנהלה הייתה זכות וטו. לא נצפו קשיים או הסתייגויות במקרה זה.</p>	ז'
<p>התכנסה כל שבועיים בתחילת הדרך, ופעם בחודש בהמשך או לפי הצורך.</p> <p>הרכב הועדה: מנהלת רכזי מקצוע מורים מתחומים שונים סגנים</p>	<p>הערכים נבחרו בפורום ועדת יישום שכללה את המנהל, המנהלת הפדגוגית, רכזת חינוך חברתי ורכזי השכבות.</p> <p>התקיים תהליך של בירור ערכי עם התלמידים ועם ועדי הורים כיתתיים.</p>	ח'

נספח מספר 4

טבלה IV: מיקוד הערכים שנבחרו לפי בתי-ספר

ערכים במיקוד	מאפייני בית-הספר	בית-ספר
בנק ערכים	מגזר יהודי; אוכלוסייה הטרוגנית: מחינוך מיוחד (PDD) עד כיתות עתודה מדעית טכנולוגית/כיתות מופ"ת; הישגים לימודיים טובים ובמגמת עלייה מתמדת; דגש על מעורבות חברתית ונתינה; גידול מתמיד במספר המשתתפים בתעודת בגרות חברתית (שם התכנית בתשע"ה: התפתחות אישית ומעורבות חברתית); תרבות של הערכה.	א'
מנהיגות שוויון סובלנות	מגזר יהודי, הטרוגני עם אוכלוסייה ברמה בינונית ומעלה. בית ספר עם שאיפות למצוינות. מעודד מאוד תרומה לקהילה מעבר להשתתפות בתנועות נוער ומחויבות אישית הנדרשת בכיתה י'.	ב'
נתינה – התנדבות כבוד: הדדי, כבוד האדם	מגזר יהודי; בבית-הספר 8 כיתות חינוך מיוחד (אוטיסטים). בשנת תשע"ד זכו בפרס החינוך.	ג'
מצוינות כדרך חיים אהבת הארץ כבוד האדם	מגזר יהודי, חינוך התיישבותי. חטיבת ביניים, אוכלוסייה חזקה, הישגים אקדמיים טובים, השתתפות התלמידים בתנועות נוער. אחוזי גיוס גבוהים.	ד'
אהבת הארץ כבוד האדם יושר ודרך ארץ	מגזר יהודי, בית-ספר הרואה עצמו כמוביל בחינוך בחברה הישראלית ורוצה להיות דוגמה ומופת לבתי-ספר אחרים בעיר. בעל הישגים לימודיים טובים ואחוזי גיוס גבוהים. בונים את דור המנהיגים של המדינה.	ה'
בניית חלום אישי ותמונת עתיד אחריות אישית	מגזר יהודי; בית-ספר של "הזדמנות אחרונה" - נוער בסיכון שנפלט ממסגרות "נורמטיביות"; תלמידים חלשים ב"תלמידאות" והסתגלות למסגרות; בית-ספר טכנולוגי; אחוז גבוה מהתלמידים לא עושים בגרות מלאה.	ו'
אהבת האדם והארץ – אחריות וכבוד האדם (אך גם שאר הערכים המוגדרים בחזון בית-הספר כמו: מעורבות חברתית, גיוס לצה"ל, זהות וחינוך חברתי)	מגזר יהודי; בית-ספר שש שנתי יחיד בעירו. כולל את כל טווח התלמידים בעיר מכיתות מצוינות ועד לנוער בסכנת נשירה. בעל היסטוריה ארוכת שנים של חינוך ערכי. אחוזי גיוס גבוהים ביותר.	ז'
קבלת האחר	מגזר ערבי; בית ספר הטרוגני מבחינה סוציו-אקונומית. התלמידים מגיעים מחמולות שונות ביישוב ויש בו גם כיתה של ילדים מבית יתומים ביישוב שמגיעים אליו בהסעות מיוחדות. שואף להיות אינטגרטיבי ובזרם המרכזי של החינוך בארץ. שם דגש על ניקיון, על עמידה בזמנים ושואף להוציא בוגרים נורמטיביים ושומרי חוק.	ח'

טבלה V: הערכים שנבחרו: מיקוד על פי שכבות גיל, סיבות הבחירה ומידת ההלימה לחזון, בהשוואה בין

בתי-הספר

בית-ספר	אילו ערכים?	מיקוד בערכים לפי שכבות גיל / באילו שכבות גיל ממוקדת העשייה?	מדוע נבחרו הערכים?	באיזו מידה נמצאים בהלימה לחזון?
א'	בנק ערכים	אין מיקוד בערכים מסוימים בשכבות הגיל השונות או בכלל. בכל שכבות הגיל ובכל הכיתות.	מובילי התכנית עדיין מתלבטים האם רוצים להתמקד במספר מצומצם של ערכים, ובאילו. אנשי צוות נוספים שרואיינו לא ידעו שהתכנית ממליצה להתמקד במעט ערכים. אוריינטציה ערכית של בית-הספר/צוות חינוכי, לא מענה לצרכים ספציפיים קיימים.	התכנית נמצאת בהלימה לחזון בית-הספר, אך הערכים, לא בהכרח.
ב'	בשנה הראשונה: מנהיגות בשנה השנייה: שוויון וסובלנות	בכיתות ז' ו-ט'	בית-הספר מטפח את מורשת יצחק רבין והערכים שנבחרו תואמים את רוח המורשת הזו.	כן
ג'	נתינה/התנדבות כבוד האדם כבוד הדדי	טרם החלו ביישום שמתוכנן לשנת תשע"ה. לא עלה מיקוד ערכים לפי שכבות גיל כלל.	ערכים שמובילים את העשייה הבית-ספרית זה מכבר (בית-ספר זה מאכלס ומשלב בפעילותו כיתות חינוך מיוחד רבות). חיבור למיקוד העיר בהתנדבות. כבוד הוא הבסיס לכל תהליך חינוכי בעיני המובילים. אוריינטציה ערכית של בית-הספר/צוות חינוכי, לא מענה לצרכים ספציפיים קיימים.	הערכים בהלימה לחזון אשר מדגיש נתינה לאחר, והערך של כבוד האדם.
ד'	כבוד האדם אהבת הארץ מצוינות כדרך חיים	חטיבת הביניים. שכבה ז' - תנ"ך - עוסקים במנהיגות (כתיבת של מצוינות) דרך דמותו של משה שכבה ח' - ספרות - כבוד האדם ויחידת לימוד על זיהום. כיתה ט' - מדעים-גנטיקה - ערך כבוד האדם. יחידת לימוד על שמירת הסביבה.	נעשה תהליך של בירור ערכי בוועדת ההיגוי ובמליאה. מובילי התכנית סבורים שהערכים הנבחרים הנחו זה מכבר את פעילות בית-הספר, אם כי באופן יותר סמוי. אוריינטציה ערכית של בית-הספר/צוות חינוכי, לא מענה לצרכים ספציפיים קיימים.	בהלימה מלאה.
ה'	אהבת הארץ כבוד האדם יושר ודרך ארץ	ברמה האופרטיבית עבדו בכיתות ט' על כבוד האדם, הזכות לחרות, שלטון החוק.	אוריינטציה ערכית של בית-הספר/צוות חינוכי/הורים, לא מענה לצרכים ספציפיים קיימים בבית-ספר זה.	הערכים בהלימה לחזון. בחירת הערכים וניסוח חזון נעשו במסגרת אותו תהליך.
ו'	אחריות אישית בניית חלום אישי/תמונת עתיד	שכבה י' - זהות אישית והחלום של הקמת מדינה יהודית שכבה י"א- נושא השואה שכבה י"ב- הקמת המדינה ולהיות אזרח בישראל.	המובילים ראו צורך בהקניית זהות אישית ושייכות חברתית ואזרחית לאוכלוסיית בית-הספר. 'מתכתבים' עם בעיות וצרכים חינוכיים שקיימים בבית-הספר	הערכים הם בהלימה לחזון אשר מכוון לבוגר בעל ערך עצמי הלוקח חלק אקטיבי בסביבתו.
ז'	אהבת האדם אהבת האחר כבוד האדם	בעיקר בחטיבת הביניים וקצת עשייה בחטיבה העליונה. אין מיקוד לפי שכבות גיל.	רצון להילחם בתרבות ה'מגיע לי', מתכתבים עם בעיות וצרכים חינוכיים שקיימים בבית-הספר.	המיקוד הערכי נגזר מהחזון.
ח'	נושא-על: קבלת האחר	ז' - שייכות ח' - כבוד וקבלת האחר ט' - בריאות ומגדר י' - זהות י"א - מחויבות אישית ואזרחות	קבלת האחר זוהתה כהיבט שדורש עבודה במסגרת קהילת בית-ספר זה, במיוחד במעבר בין כיתה ז' ל-ח'. מובילי התכנית סבורים שההיבטים של משמעת והיצמדות לתקנון בית-הספר גם	כן. שני התהליכים של עדכון חזון ושל בירור ערכי נעשו במקביל.

באיזו מידה נמצאים בהלימה לחזון?	מדוע נבחרו הערכים?	מיקוד בערכים לפי שכבות גיל / באילו שכבות גיל ממוקדת העשייה?	אילו ערכים?	בית-ספר
	דורשים הטמעה. 'מתכתבים' עם בעיות וצרכים חינוכיים שקיימים בבית-הספר.	מובילי התכנית ציינו גם את ההיבטים של משמעת והטמעת תקנון בית-הספר כיעדים לקידום במסגרת התכנית.		

טבלה VI: התחומים שבהם מיושמת התכנית

שיתופי פעולה עם אחרים / הרחבה	התנדבות	חינוך חברתי (טיולים, טקסים, פעילויות ייחודיות)	חינוך דיסציפלינארי – פורמאלי	שכבות גיל	בית-ספר
שיתוף מועצת התלמידים, ועד ההורים וההורים. עשו להורים מעגלי שיח בנושא ערכים.		שילוב למידה משמעותית בטיולים: השתתפות בקטיף. יציאה ל"מסע הישראלי". טיול מורשת לתלמידי חטיבת הביניים. הצגות ומופעים תרבותיים שמשלבים תכנים ערכיים. צפייה בסרט "הנחשול". בשכבה ז' - שנת בר מצווה – שורשים. טקסים – מסיבת בני מצווה עסקה ב"האחר הוא אני". בכיתה י"ב עשו הצגה על שנת שירות. כיתות י"ב קיבלו הכנה לצה"ל.	בכל השיעורים	בכל שכבות הגיל ט"ו-י"ב	א
	התלמידים אירחו חיילים בודדים עבור הוועד למען החייל. הקימו עמותה על בסיס מועצת התלמידים ועבדו עם "קשת המשאלות" לחולים סופניים. התלמידים ערכו גיוס תרומות.	טקס אזכרה לרבין, עבודות, מצגות וסרטונים על "בוקר של שוויון" שהוצג לכלל שכבה. תכנית חברתית משולבת: נסעו למרכז רבין ודנו כל היום על שוויון וסובלנות.	גיאוגרפיה תנ"ך הבעה היסטוריה ספרות דיונים על דילמות הכנת עבודת סיכום	ט'	ב
	בית-הספר מקדם התנדבות ומעורבות בקהילה. מורים ותלמידים מתנדבים יחד במועדונים, באיסוף מזון. תלמידים זוכים בפרס המתנדב המרכזי של עיריית ראשל"צ. במסגרת טיולים שנתיים מתנדבים בקהילה (בטבריה) התנדבו שעתים למען אנשים בעלי פיגור).	הערכים שנבחרו משולבים בפעילויות חינוכיות, ערכיות וחברתיות על בסיס וולונטרי והן צריכות עוד לעבור עיבוד. עידוד השתתפות בתנועות נוער. בעיתון בית-הספר יש מדור "עם הפנים לקהילה".	יישום חלקי במתכונת "פיילוט" בשיעורי התנ"ך והאנגלית של רכזות התכנית. המתכונת: דנים על דילמות מוסריות על בסיס החומרים בתנ"ך. יישום וולונטרי בכמה תחומי דעת: מחשבת ישראל, יחסים בינלאומיים, אזרחות.	כל שכבות הגיל ט"ו-י"ב	ג
	תמיד הייתה התנדבות ופעילות בקהילה. למשל מדריכי של"ח צעירים (מש"צים), מועצת התלמידים מאמצת עמותה כל שנה, אך לא כולם מתנדבים. מוקד התכנית הוא בתחום הלימודי.	שני "שיעורי עצירה": בפתיחה לנושא "האחר הוא אני", ואחרי טקס הדלקת משואות. כל המורים, גם המקצועיים, קיבלו מערך שיעור מוכן והעבירו אותו באותו יום ובאותה שעה בכיתה בה לימדו.	שעת חינוך מוקדשת לחינוך ערכי, לא ללוגיסטיקה. שילוב ערכים במקצועות תנ"ך, ספרות, היסטוריה, תרבות ישראל, ובמדעים (גנטיקה בשכבה ט').	ז'ט'	ד

שיתופי פעולה עם אחרים / הרחבה	התנדבות	חינוך חברתי (טיולים, טקסים, פעילויות ייחודיות)	חינוך דיסציפלינארי – פורמאלי	שכבות גיל	בית-ספר
	בטיולים ובספורים קיימת הנכחת הערכים באופן יותר גלוי, אך זו הייתה קיימת קודם לכן.	שילוב ערכים בשיעור ביום לזכר רצח רבין. כל מורה התבקש לשלב דיון ערכי הקשור לערכי בית-הספר בשילוב החומר שלימד באותו יום. לא בנו מערך מיוחד, אלא גזרו דיון ערכי מחומר הלימוד. טקסים (טקס הדלקת משואות ליום העצמאות). תלמידים פעילים ותורמים - מדריכי של"ח צעירים (מש"צים), תורמים לקהילה - נבחרו להדליק משואות. מועצת התלמידים כתבה את הטקסטים לטקס עם דגש על ביטוי ערכי בית-הספר. הכינו תכנית לפני הטקס ואחריו עם טקסטים תרבותיים. ניתחו את טקס המשואות הממלכתי: מי מדליק, אילו תחומים וערכים מודגשים שם. רכז הטיולים וצוות של"ח: עוסקים בערכי אהבת הארץ.			
בשכבות י"א-י"ב עוסקים רבות בדיונים על דילמות (סביב נושאים, כגון: פליטים או צדק חברתי). לא במסגרת התכנית, אך הכלים שהמורים לומדים במסגרת התכנית משדרגים את הדיונים.	בית-ספר עם מסורת של התנדבות קודמת לתכנית. כ-100 תלמידים סיימו בגרות חברתית בשנת תשע"ד. (שם התכנית בשנת תשע"ה: התפתחות אישית ומעורבות חברתית).	טקס יום הזיכרון לרבין	אזרחות ואנגלית 5-6 שיעורים בשנה בכל מקצוע	שכבה ט'	ה
הלמידה כוללת דגמים של למידה אקטיבית ו"אחרת", וכל שנה עושים תערוכת תוצרים של הלמידה בסוף השנה. בשכבת י"ב עוסקים בדילמות. שכבות י"א ו-י"ב התחברו לפרויקט OCEAN שעוסק בשמירת הסביבה.	מועצת תלמידים פעילה לא בהכרח בזיקה לערכים הבית-ספריים. בכיתות י"א ו-י"ב יש "יום מעשים טובים". התלמידים מתנדבים במוסדות שונים במסגרת היום הזה. י- מחויבות אישית.	הטיולים בנויים סביב נושא שנתי שקשור לתכנית הלימודים במקצועות העיוניים. בטקסים לא תמיד מדברים באותה שפה של התכנית כי חשוב לבית-הספר גם לגוון, להביא דברים אחרים לתלמידים.	היסטוריה ספרות הבעה תנ"ך בית-הספר בנה תכנית לימודית תלת שנתית בכל המקצועות העיוניים בנושא "מזהות אישית לזהות לאומית" עם דגש על הערכים של אחריות אישית, ובניית חלום אישי. גיוון בדרכי הלמידה - "מרכזי למידה" לכל השכבות: במשך חודש מוקמות פינות עבודה שמציעות משימות שונות בנושאי הלימוד של כל	י-י"ב	ו

שיתופי פעולה עם אחרים / הרחבה	התנדבות	חינוך חברתי (טיולים, טקסים, פעילויות ייחודיות)	חינוך דיסציפלינארי – פורמאלי	שכבות גיל	בית-ספר
			שכבה. י': חולמים י"א: השואה י"ב: נושא אזרחי כל תלמידי מבצע 7-8 משימות מתוך המבחר.		
עידוד הגיוס לצה"ל.	התנדבות כחלק ממחויבות אישית גם בשכבה ט' במסגרת התכנית – 'להיות אזרח'. מגוון פעילויות התנדבות.	החינוך החברתי ענף, ובכלל זה נסיעות בימי שיא לכנסת למשל. עיסוק במוקדים שונים. הצגות כחשיפה לנושא. אחריות אישית של ילדים על ציוד בית-ספרי – ניקיון שולחנות. טקסים נבנים על פי ערכים. למשל מסיבת סיום י"ב סביב ערך המצוינות. שיעור שכבתי – אירוע אקטואליה. עיתון. חינוך חברתי.	שילוב בדיסציפלינות על פי ההקשר. אמנות, אזרחות, היסטוריה, לשון, מתמטיקה בחירת טקסטים ומוקדים דיסציפלינאריים מתאימים.	בעיקר בחטיבת הביניים ובשכבת י'	ז
זימון ועד ההורים. שיתפו אותם בערכים שנבחרו וחתמו על אמנה חברתית.	התנדבות בבית-ספר לחינוך מיוחד במסגרת מחויבות אישית של שכבה י'. היה קיים קודם.	ימי שיא של הלמידה הערכית במסגרת שיעורי שפה. הכנת הצגות להורים ותלמידים בעברית ובאנגלית סביב ערך נבחר. יישום של הלמידה באירועים, למשל: יריד בט"ו בשבט תוך כדי יישום הערך של שמירת הסביבה וכבוד לאחר.	שעת חינוך. עיסוק מובנה ב"האחר הוא אני". שיעורי שפות (אנגלית, ערבית, עברית).	ט'	ח

טבלה VII: תכניות העבודה והתכניות לשנה הבאה

בית-ספר	תכנית העבודה	תכניות לשנה הבאה הערות
א'	נערך תהליך ארגוני מובנה ומסודר מצוות ההיגוי לפורומים שונים ולכלל המורים, וחזרה. נבנה מנגנון להטמעת התכנית בחדר המורים, וניתנו הנחיות לבניית שיעורים. ועדת ההיגוי נכנסת לשיעורים ומקיימת למידת עמיתים. רכזי מקצוע בנו ארבעה מערכים לדוגמה לכל מקצוע.	מתוכננת השתלמות למורים חדשים. מעוניינים שייבנה כלי הערכה שיעריך את מידת ההטמעה בקרב תלמידים.
ב	הגדרת הנושאים המרכזים בכל רבעון; הכנת מערכי שיעור הכוללים מיומנויות למידה וחשיבה. עבודה בחדר המורים הרלוונטי: מה זה ערך? למה צריכים את זה? בונים עבודות סיכום כל מורה מקצועי עבד עם כיתה שלמה.	בשנה הבאה לא מוסיפים ערך נוסף על אלה של השנה.
ג'	תכנית העבודה היא בשלבי כתיבה.	העמקת יישום התכנית. קיום השתלמות בית-ספרית נרחבת יותר למי שהשתלם השנה עם אופציה להרחיב את מספר המשתתפים.
ד'	בהתאם להשתלמות שתתקיים במהלך הקיץ.	חושבים להמשיך לעבוד עם כיתה י' (שהייתה השכבה הרלוונטית השנה: ט').
ה'	פעלו לפי תכנית עבודה: א. בירור ערכי בהנהלה ב. בירור ערכי במליאה ובמועצת התלמידים ג. בנו ועדה אינטגרטיבית ד. עבודה עם מקשרי המקצועות ה. עבודה עם הצוותים המקצועיים. פתיחת תכניות לימוד ב-3 מקצועות ו. שיעורי עצירה, שיעור ביום לזכר רצח רבין, טקס משואות.	תכנית להמשך: לרתום יותר מקצועות ומורים לעשייה בתכנית.
ו'	אין תכנית עבודה לחינוך הערכי כמכלול (יש תכנית לימודים במקצועות העיוניים, ויש תכנית לחינוך החברתי, שהם מתואמים חלקית).	הממשק של בית-ספר זה לתכנית הוא דרך המפקחת של החינוך הערכי בלבד. בעת הראיונות לא היו תכניות מוגדרות להמשך הפיתוח של החינוך הערכי בבית-הספר. רכזת התכנית יוצאת לשנת שבתון, והמנהל יצא לפנסיה.
ז'	מיפוי הקיים ממילא בבית-הספר בתחום זה ותכנית כללית יחסית לשילוב רחב ככל האפשר.	הרחבת התכנית לשכבות גיל נוספות, למשל: מורה שהחל עם התכנית בשנה מסוימת עולה כיתה עם שכבתו וממשיך בשכבה החדשה. הרחבה למקצועות לימוד נוספים: תנ"ך.
ח'	תכנית עבודה מסודרת. נקבע מה רוצים לעשות, את מי צריך לערב, וכו'.	